

268155

EMLÉKKÖNYV

A TORDAI FEJEDELMI CURIA „MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ“ FELAVATÁSI ÜNNEPÉLYE ALKALMÁBÓL AZ „ERDÉLYI MÚZEUM EGYESÜLET“NEK TORDÁN, 1913. ÉVI OKTÓBER HÓ 11–13. NAPJÁN EGYÜTTESEN MEGTARTOTT VÁNDORGYŰLÉSE EMLÉKEZETÉRE

A restaurált tordai fejedelmi curia, mint „Magyar Közművelődési Ház“.

ÖSSZEÁLLITOTTA
HARMATH DOMOKOS.

KIADTA A »MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ« VEZETŐSÉGE.
A KULTURINTÉZMÉNY JAVÁRA ÁRA 1 KORONA.

Fizetelendő példány!

268155

M. N. MUZEUM
Levéltári Osztálya
Cs. Sándor Imre
gyűjteménye
1934. év 40. szám.

R
2

R
CCS

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B. Növekednapló
1954. év. 7658 SZ.

Előszó.

A „Tordai Közművelődési Ház“ hat évvel előbb csak egy gondolat volt, ma megvalósított intézmény!

Tordának e kulturális intézménye a régi fejedelmi curiából a hazafias áldozatkészségnek olyan alkotása lett, mely, mint történelmi műemlék régmúlt idők nemzeti történelmünknek kegyeletes emléke!

A kultura szolgálatára átalakított történelmi műemléket ünnepélyesen felavatjuk, a mai nemzedéknek használatára megnyitjuk és Torda város közönségének a múltban gyökerező lelkes hazafiságára bizzuk, azon reménységgel, hogy e műemléket, Tordának e történelmi kincsét gondozni, ápolni és fenntartani fogja s minden ellenséges áramlattól, vagy romboló veszedelemtől lesz ereje és hatalma megoltalmazni!

Kulturházunk létesítése Torda városának történelmi eseménye, ennek emlékezetéül adjuk e könyvet közönségünk kezébe. Fogadják emlékül és kegyeletünk jeléül.

Torda, 1913. október hó 12-én.

A Kulturház vezetősége.

TORDA TÖRTÉNELMI ÜNNEPE.

MEGHIVÓ

A TORDAI FEJEDELMI CURIÁNAK
MINT TÖRTÉNELMI MŰEMLEKNEK
HELYREÁLLÍTÁSÁVAL LÉTESITETT
„MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ”-
NAK 1913. OKT. 11, 12 ÉS 13-DIKÁN,
AZ „ERDÉLYI MŰZEUM EGYESÜ-
LET” TORDÁN TARTANDÓ VÁN-
DORGYULÉSÉVEL KAPCSOLATOS

FELAVATÁSI ÜNNEPÉLYÉRE

MELYRE TORDA VÁROS ÉS VIDÉKE KÖZÖNSÉGÉT
TISZTELETTLEL MEGHIVJA :: A KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ VEZETŐSÉGE.

□ □ □

AZ ÜNNEPÉLY PROGRAMMJA :

ELSŐ NAP az „Erdélyi Múzeum Egyesület” vándorgyűlése és ismeretterjesztő előadása.

MÁSODIK NAP a „Tordai Közművelődési Ház” felavatási diszkyűlése és hangversenye.

HARMADIK NAP a „Múzeum Egyesület” vidéki kirándulásai Torockóra.

A tordai „Magyar Védő Egyesület” az ünnepség alkalmából a Kulturház földszinti termeiben háziipari kiállítást rendez.

Október 11.-én, szombaton 7 óra 47 perckor érkező vendégek fogadtatása a vasuti állomáson, Torda város Tanácsa által. Bevonulás és a vendégek elszállásolása.

Dél előtt 11 órakor a »Közművelődési Ház« előadási termében a „Múzeum Egyesület” vándorgyűlése, kiadott külön programja szerint.

1. *Gr. Esterházy Kálmán*, az E. M. E. elnöke megnyitja a vándorgyűlést.

2. Üdvözlések.

3. *Dr. Erdélyi Pál* könyvtárigazgató : *Br. Jósika Miklósról*.

4. *Cs. Sándor Imre* szerkesztő: *Magyar nemzetségek Erdélyben*.

5. *Harmath Domokos* : *A tordai Közművelődési Házról*.

6. *Dr. Biró Balázs* egyet. m.-tanár : *A perbeli hazugságról*.

Előadás után *Br. Jósika Miklós* szülőháza emléktáblájának megkoszorúzása.

Délután 3—6 órakor a város és a Sóbánya megtekintése.

Este 6 órakor ismeretterjesztő előadás a Kulturház előadási termében a következő programmal:

1. *Hymnus*. Énekli a „Tordai Tiszviselői Dalkör

2. „*Xendi Jloŋa*” című történelmi dolgozatát felolvassa *Vécseyné Jankovics Lujza*.

3. „*Torda és környéke*” vetítő képekben. Bemutatják : *Pap Domokos* főgimnáziumi tanár és *Péter Antal* polg. isk. igazgató.

4. „*Szózat*.” Énekli : a „Tordai Tiszviselői Dalkör

5. „*Amerikai tapasztalataim*” vetítő képekben előadja *Cholnoky Jenő* dr. egyetemi tanár.

A KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ FELAVATÁSI ÜNNEPÉLYE

október 12-én, vasárnap délelőtt 11 órakor, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr képviseletével s a „Magyar Védő Egyesület” és más testvéregyesületek közbejöttével

DISZKÖZGYŰLÉS.

TÁRGYSOROZAT:

1. A DISZKÖZGYŰLÉST megnyitja s megnyitóbeszédet mond a Kulturház ig. vál. elnöke: Szenkovits Aurél dr., aki indítványt tesz a díszelnök megválasztására.

2. A DISZKÖZGYŰLÉST üdvözli a »Magyar Védő Egyesület részéről központi elnöke: Dobieczki Sándor.

3. FELSZÓLALÁSOK, — a kuluszminiszter képviseletében Benedek Sándor dr. államtitkár, továbbá a jelenlévő küldöttségek részéről.

4. A »TORDAI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ« létesítését ismerteti Harmath Domokos igazgató.

5. MŰSZAKI JELENTÉS a fejedelmi épületről, mint műemlékről. Előadja: Lux Kálmán műépítész, a Ferenc József-rend lovagja.

6. FELAVATÁSI BESZÉD. Előadja: Vertán Endre dr.

Gyűlés után a vendégkönyv feltárása és a fejedelmi curia s a „Magyar Védő Egyesület” által rendezett háziipari kiállítás megtekintése.

Délután 1 órakor Torda város ebédje a vendégek tiszteletére a városi Vigadóban.

Délután 4–6 órakor a Sóbánya-fürdő megtekintése. *Este 8 órakor* a városi Vigadóban

HANGVERSENY.

A HANGVERSENY MŰSORA:

1. IMA A HAZÁÉRT. Előadja: a Tordai Dalkör.

2. EMLÉKEK. (Magyar ábránd) Irta: Pallos István főgimnáziumi tanár. Előadja: a »Tordai Műkedvelők Zenekara«. (Karnagy: Hamerschmith József.)

3. PROLOG. Irta: Boross Elek, városi főjegyző. Szavalja: Veress Margit 1 éves bölcsészettanhallgató.

4. »ÉBRESZTŐ.« Előadja: a »Tisztviselői Dalkör.«

5. PAP DOMOKOSNÉ magándala, Gállós Aladárné zongorakiséretével.

6. »TORDA MULTJA.« Márki Sándor dr. egyetemi tanár történelmi előadása.

7. KETTŐS DAL. Előadják; Bardócz Gyula dr. és neje.

8. ZENE. Előadja: a »Tordai Műkedvelők Zenekara.«

9. ÜDVÖZLŐ KAR. Előadja: a Tordai Dalkör.

A kulturház berendezése javára rendes helyárak: Páholy 12 k. Támplás- és oldalszékek 8 k. Kórszék I, II sor 160 k., további sorok 120 k. Allóhely 1 k. Tanuló- és gyermekjegy 50 f. Karzati ülőhely 80 f. Karzati álló 40 f. Jegyek előre válthatók Cs. Mike Márton gyógyszerárban és este a pénztárnál.

A felavatási „Emlékkönyv” a hangverseny 6-ik pontja után fog kiosztatni.

Századok lelke.

— Prológ. —

Irta: BOROSS ELEK.

Letűnt századok, harcos nagyidők,
Idéz a lelkünk, óh ébredjetek!
Káprázik szemünk, szívünk feldobog,
Amint széttárul ködös lepletek . . .
Ah, pompás e kép, színes, ragyogó,
Az eszme benne csodás, isteni,
Legendás multunk, hol van az ecset,
Mely rólad képet tudna festeni!

Álmok világa e csodavilág,
Színes ködfátyol, bűbájos rege,
Ragyogó napját úgy eltakarja
A *mának* szürke, ólmos fellege,
Vissza a multba! Tör ki a lelkünk,
Ha marcangolja a kufár jelen, —
S leborul, áldoz oly oltár előtt,
Amelynek tüze örök, végtelen . . .

Magyar Géniusz dicső szent tüze
Lobogj magasra, büszkén ég felé,
Hogy föld és ég közt egy nagy tűz legyen,
Honszerelemtől égő lelkeké,
Szálljon az Égbe Hadúr zsámolyához
És hirdesse, hogy népe ünnepel,
Hogy a régmultnak szent templomában
Egy jobb jövőért hittel esdekel . . .

Fohászunk felbúg: Magyarok Ura!
Óh tedd boldoggá a te népedet,
Erősítsd lelkét, hogy felemelje
Az együttérzés, az *emlékezet!*
Forraszd e tűzzel össze szívüket,
Hogy egy nagy szívvé váljon ez a nép
S egy akarattal munkálva javát,
Haladjon folyton mind elébb, elébb!

De míg a lelkünk magasba szárnyal
S századok méhét mohón kémleli,
Míg az égboltnak fényes küszöbét
Koldus-szegényen illetni meri:
Ime megzendül a menny zenéje:
„Óh jöjj, hű népem, szentelj ünnepet,
Becsüld a multat, hogy legyen jövőd,
Emeljen hozzám égi szeretet!”

Fel, fel az Égbe szárnyalt hát imánk,
Szent tűzünk lángja Hadurhoz hatolt
S megérté az Úr, hogy e lángoszlop
Amíg esdve kért, fájón panaszolt:
„Megbűnhödt” sebek ma is vérzenek . . .
Bérces Erdélyünk nagy Kálvária . . .
Élet-halálharc dül itt, és ebben
Hadur népének helyt kell állnia!

Csak akkor áll helyt, „*ha el nem fajul*”,
Ha lelke tüze ki nem aluszik,
Ha a szolgaság bilincseivel,
Míg egyet lehel, meg nem alkuszik,
Ha éber szemmel áll a várfokon
És erős karral védi örökét,
Ha el nem hagyja délibábokért
E drága honnak megszentelt rögét . . .

Óh szent ez a föld, minden porszeme,
Szentté avatták dicső századok,
S Klió könyvében Erdélyünk gyöngye:
E nemes város tündöklőn ragyog!
Trónok urai, nemes nagy ősök,
Várvédő hadak, délceg daliák,
A hitszabadság martyr-hősei
Itt írták, vívták a históriát. . . .

Lelkünk tűzének varázs fényénél
Látjuk a multnak fényes seregét . . .
Leszálltak közénk látni, hallani,
Hogy zengünk róluk bűbajos regét . . .

Arcuk sugárzik: himnuszunk tüze
Átjárja lelkük izzó rejtekét
És jönnek, szállnak ma ide közénk,
Fényessé tenni a föld ünnepét . . .

Ragyogó sereg, káprázik szemünk,
Amint előttünk fényben elvonul,
Ah, mind, mind nagyok, mind félistenek:
Zakatot szívünk, ujjong, elszorul,
Hisz ott van köztük a hollós király,
A népnek felkent nagy apostola,
Kivel együtt halt a szűz igazság
És nem támad fel többé tán soha . . .

Eljöttek mind, mind, kik e városnak
Üdvét szolgálták, védték falait,
Kik innen szálltak csaták zajába
S hirdették lelkük szilárd tanait . . .
János, Báthoriak, Apaffiak, Bethlen,
Ki e városnak új erőt adott,
Ki harcok multán, a béke-mezőn
Fejedelmileg munkált, alkotott.

A sereg élén Dávid és Orbán,
A hit martyrja s eszmék harcosa,
Tudás, haladás, lelki szabadság
Szóval és tollal küzdő bajnoka.
Az eszme test már: a fényes curia,
Mely egykor nekik hajlékot adott,
S mely aztán rom lett, eltorzult, kihalt,
Ma újból templom, szentté avatott !

Zeng a zsoltosma a sereg ajkán,
A büszke curia népes, ragyogó,
Századok lelke újból ott lakik,
S új, nagyidőknek hajlékot adó.
Magyarok Ura, áldd meg e várost,
És tedd erőssé ezt a templomot,
Hogy hálás szívekkel áldozzanak ott
Örök glóriás új évszázadok !

Elnöki megnyitó beszéd.

— Tartotta: *Dr. Szenkovits Aurél.* —

Mélyen Tisztelt Diszközgyűlés!

Ezer esztendőnk mohos hantjairól ide szálló emlékek arra tanítanak, hogy csak voltak idők, midőn nemzetünk jóléte, biztonság, helyzete, amelyet a többi nemzetek között elfoglalt, csupán anyagi erejétől s harcias szellemétől függött, amellyel ellenével szembeszállt.

Ezek az idők megváltoztak!

A nagy nemzetek fejlődésének újabb iránya, — amelyben korunk halad, — minden kétségeskedést kizárva, arról győznek meg, hogy a hadi képesség, erély, sőt ha az férfias szilárdsággá fokozódik is, mint a hogyan az volt, amidőn nemzetünk az egész kereszténység védfala volt, — már nem elégségesek többé fenntartásunkhoz!

Korunkban már az idők emelkedő dagályának, csak úgy állhatunk ellent, ha a műveltség tekintetében magasabban állunk, — s ha ezen tudattól áthatva, ezen meggyőződéstől serkentve arra törekszünk, hogy ha nemzetünk hátrább maradt, Európa többi nemzeteivel egy színvonalra emelkedjék, s ha erőnk engedi, őket meg is előzzük.

Ezer esztendőnk erkölceinek mohos hantjairól ideszálló emlékeink erre tanítanak, — hogy így, — de csakis így teljesítjük őseinktől öröklött s önmagunknak tartozó kötelességeinket, mely most is, mint a múltban s mint mindig a jövőben is az, hogy a magyar magához méltó helyet foglaljon el.

Ezért kelt új életre e ház, s mi ezért gyűltünk össze benne, hogy innen, a lánglelkű ősök otthonából, mint e kötelességek teljesítésének forrásából induljon ki egy erőteljes, öntudatos nemzeti munka, amely e ház minden téglája, minden por-szeme százados tanuskodása szerint a legnagyobb szolgálat, mit hazánknak tehetünk.

Erkölceink e tiszta helyén érezzük, hogy nagy átalakulás korszakát éljük. — Küzdelmeink tengerén szokatlan nagy a

mozgalom, hullám hullámmal küzdve, — fenékgig felkavartan sok iszap felszínre jut, — amely előbb a mélységben rejtve volt.

De mi innen, nemzetünk kipusztíthatlan őseréjét, nagy történeti hivatottságát hirdető öles falak közül, nem a pusztító fergeteg, hanem a dagály jelét látjuk, amely alatt a mi jobb jövőnk nagy tengere emelkedik!

Igenis, mert meggyőződésünk, hogy sem ezer esztendő sok multunk összes dicsősége, sem azon bő adományok, amelyekkel az isteni gondviselés oly gazdagon megáldá nemzetünket, nem biztosítják jövőjét, hanem, ha feladatunkat innen teljesíteni akarjuk, — ha fennállani, ha a magyar nemzetet felemelni akarjuk, — amelyért történeti multja keze, — akkor e százados falak oltalma mellől részt kell vennünk a békés munkában, — amelyben a többi, de velünk versenyző nemzetek a civilizatióban előbbre törekednek.

A nemzeti erők kifejtésében épúgy, mint az organikus világ fejlődéséhez, tér és szabadság szükséges.

A mi munkánk, a mi törekvésünk is, csak akkor nem válik meddő próbálkozássá, ha fölvilágosodásunk és szabadságunk nem hiányzanak.

Az Ázsiából ideszakadt ősök zúgva vágató csapata a haza alapításához magokkal hozták a szabadság szeretetét is!

Nyert, vesztett csaták, — a fejedelmi ház szentségével megerősített törvényeink biztosítják is azt nekünk! Alkotmányunk pedig magában foglalja ennek jövőre minden biztosítékát!

Arra kell tehát törekednünk, hogy jövőnk boldogulásunk eme tényezői is biztosítottassanak, mert bár mit is rejtzen számunkra a jövő, az bizonyos, hogy e helyen csak olyan nemzetnek van jövője, amely szabad és művelt!

E ház a maga összes történeti emlékeivel e nagy szent célt szolgálja, s valamint a szent sir templomából, a föltámadás ünnepén kidobja a patriárka a szent tüzet a nép közé, hogy gyertyáját minden hívő lélek meggyújthassa, s kézzől-kézre adva a lángot, az egész világba szétvigyék, úgy e ház emlékeiből is a szent tűz törjön elő, hogy újra és újra lángra lobbantsa a mi lelkünkben a hon szentséges szerelmét!

Üdvözlő beszéd.

Tartotta: Dobiecki Sándor.

Tisztelt Diszközgyűlés!

Szivem egész melegével üdvözlöm Önöket, kik megjelenésükkel emelik felavató ünnepélyünknek fényét.

Üdvözlöm a kormány képviselőjét, Benedek Sándor dr. államtitkár úr öméltóságát, mert jóleső érzéssel tölti el lelkünket annak megismerése, hogy a kormány — valamint bizalmasai — meleg érdeklődéssel figyelik a társadalomnak kulturális törekvését és hajlandók is ezt a nemes, önzetlen munkásságot hathatósan támogatni.

Társadalmunk ugyanis, tisztelt Diszközgyűlés, nagyon, de nagyon is szegény. Önerején alig bír teremteni. Ez idő szerint csakis a közpénzeknek okszerű felhasználása révén tudunk — a nemzet ideális céljainak megvalósítására — nagyobbat alkotni. Hiszen e palota fölött is, — a régi „Fejedelmi Ház“ fölött — kongatták már az enyészet harangját, sőt talán le is bontották volna, hogyha a Magyar Védő Egyesület tordai osztályának s különösen buzgó vezetőjének fölterjesztésére, kormányzatunk nem adott volna 1910. március hó 29-én 50,000 koronát s művünk befejezéséhez 1912-ben további 22,640 K-t, vagyis összesen : 72,640 koronát.

Csakis ezeknek az összegeknek kiutalásával birtuk ezt a nevezetes palotát, — a multban *egész Erdély sorsára döntő tanácskozásoknak színhelyét* — az enyészettől megóvni. Hála érte kormányunknak! Hála nemes Torda városának és áldozatkész polgárságának!

Rómában azt mondják: „Quod non fecerunt barbari fecerunt Barberini!“ (A mit nem tettek meg a barbárok — megtették a Barberinok.)

Tényleg a Barberini családból származó pápák, közönséges építő anyagnak használták föl a Forum Romanum csodás alko-

tásainak faragott köveit és márvány lapjait. Ekként akartak már-már itt is a Barberinik cselekedni, — nem gondolván meg, — hogy a jövő nemzedék magyar voltának fejlesztésében, minő nagy befolyást gyakorol a fogékony ifju lélekre, a dicső *honfentartó* ősök alkotásának szemlélete.

Az Egyesült-Államokban, — hol nincsenek a hagyománytól megszentelt műemlékek, — a tanuló ifjuság mindennap tiszteleg a csillagmezős lobogó előtt, hogy bennük a sovén érzelmek nagyra nőjjenek. Mit nem mivelnének az Amerikaiak egy ilyen dicsőségteljes multa visszatekintő műemlékkel! És nálunk — a nagytömeg fásultan, nézi avagy közömbösen mosolyog a jobbak fáradozásán, kik ezeket a műemlékeket a jövőnek mentjük meg.

A multnak tisztelete — lelkületünk nemesebb megnyilatkozásaihoz tartozik. Nemesebb gondolkodás híján pedig, nem értjük meg a jövőnket megalapozó nemzeti törekvéseket sem.

Mindez azt mutatja, sietnünk kell, hogy a nagy tömegeket is átható, alapos tudáson nyugvó kultúra terjesztésével népünk lelkületében a nemesebb érzelmeket is meghonosítsuk.

Elég volt már a félműveltségből!

Társadalmunk nagy része ugyanis a kulturának csak külső mázát sajátította el. — Idegenből származó rongyokban tudunk cifrázkodni, de lelkünk alapján még pallérozatlan és közömbös — a nyers életöszton kielégítésénél többre törekvő — magasabb kulturával szemben.

* * *

Tisztelt Diszközgyűlés! Nemzetünk együttérzését csak akkor biztosíthatjuk, hogyha a multak emlékeit megőrizve — hagyományainkhoz ragaszkodunk, s annak tiszteletét ifjuságunk lelkületébe beojtva — megteremtjük azt az igazán sovén magyar érzést, melynek kohójában egybeolvad az emberi ösztönök jó és rossz tulajdonsága, megolvad a személyes becsvágy, a hiúság, az önzés és anyagiasság, hogy mindezen lelki sajátságok megtisztulásából az igaz hazafiasság jegecesedjék ki. Sovénséggel vádolnak bennünket?! Bár igaz volna ez a vád! Bár ne lenne senki ebben a hazában, kí ne *törtetne* az annyira sóvárgott egységes nemzeti kulturának áldásai után!

Ennek az igazán nemes törekvésnek egyik láncszeme a tordai kulturpalotának a megteremtése is. *És multjához méltóbb hivatást* ez a „Fejedelmi Ház“ nem is találhatott volna soha!

Hiszen öt évszázadon át 1288-tól 1797-ig amugy is innen indult ki Erdély kulturájára vonatkozó minden intézkedés. És ma, 116 éven át tartó komor, siri csönd után, ismét a nemzeti megújódásra való törekvésnek bár kisebb, de szintén magasztos gócpontjává lett: a Báthoryak, Bethlenek, Hollós Mátyás és a Zápolyák Fejedelmi Háza.

De minő nagy változással. Hajdan — a nyers erő volt a hódítás eszköze. Ma — a kulturában van a nemzet ereje. Ma — nem legyőzni óhajtjuk ellenfeleinket, hanem meggyőzni.

Meggyőzni arról, hogy a kultura áldáshozó mindenkire. Meggyőzni arról, hogy amit Európában legelőször éppen ennek a Háznak fejedelmi lakói decretáltak 1568-ban — a gondolat szabadságát, — azt mi magyarok ma is hisszük és valljuk. Meggyőzni arról, hogy a kultura áldásai elől ebben a hazában nincsen senki elzárva és végül meggyőzni arról, hogy ennek a szegény Hazának fejlődését csakis békés munkásságunkkal biztosíthatjuk.

Labor et pax!

Munka és béke! Erre van szüksége most is nemzetünknek. Ezt kellene Fejedelmi Házunk homlokzatára is írunk. Hiszen magának az épületnek megújódása is békés munkásságunk fejlődését biztosítja.

* * *

A Magyar Védő Egyesület ugyanis a békés magyar munka védelmére alakult. Beláttuk, hogy csakis vállvetett szorgos munkássággal — óvhatjuk meg magunkat — a bukástól. Beláttuk, hogy a szegénység előbb a nyomornak, később a lelki züllésnek és végül a bűnnek a melegágya, és hogy a szegénység, nem az a légkör, melyből az ideáлизmust megkövetelő kulturális törekvések táplálkoznak.

Belátva mindezt, éppen kulturánk fejlesztése érdekében fáradozik a Magyar Védő Egyesület is népünk közgazdasági jólétének megerősítésén.

Ime tisztelt Diszkozgyűlés — ez az a kapocs, mely ami anyagiasnak látszó munkásságunk és az eszményi kultur törekvések között megtalálható.

Jólét nélkül ugyanis nincsen anyagi függetlenség. Anyagi függetlenség nélkül pedig nincsen lelki önállóság. És hasztalan hivalkodunk, hogyha hátunk mögött zokog a bánatos asszony és kenyér után sirnak a gyermekek. Megtörik akkor minden ellentálló képességünk — és a pokolnak is behódolunk.

Nyakas, megalkuvást nem ismerő, jogainkért helytálló, testben és lélekben erős nemzedéket — csakis az anyagilag független társadalom nevelhet. Ugyancsak a rendezett anyagi viszonyok emelik a társadalom erkölcsi színvonalát. Magas röptű, ideálisan gondolkodó, a kultura gyümölcsei után sóvárgó lelkületet — a mindennapi kenyérért esengők sorában alig találunk.

Ezért kell a *józan* gazdasági fejlődést megalapoznunk. És a mi munkásságunk nem anyagias. Hiszen éppen mi ítéljük el leginkább a hirtelen meggazdagodás vágyát, kizárólag az ethikai alapokon nyugvó alkotó és teremtő ipari munkásságot védelmezvén.

Ideálunk: az iparosnak csöndes műhelyében folytatott napról-napra, óráról-óra-ra terjedő, a nyers anyagból, a semmiből, a hulladékokból is értékeket termelő munkássága. És mindaddig, tisztelt Diszközgyűlés, míg a legközönségesebb ipari termékekért a külföldnek évente több mint 1500 millió koronát fizetünk; mindaddig, míg évi kereskedelmi mérlegünk 200-nál is több millió hiányt mutat föl, immár évtizedeken át; mindaddig igazi, tartalmas jólét ebben az országban nem is honolhat, és addig népünkben — a valódi kultura terjedésére föltétlenül szükséges nyugodt lelkületet — nem is találhatjuk meg.

Az állam megismertette velünk a nyugat kulturáját, de nem birt eléggé gondoskodni arról, hogy a kulturával folytonosan fokozódó igényeinket a hazai ipar termékeivel fedezzük. A külföld iparosai pedig sietnek — a kultura külső mázából felburjánzott ferde igényeink kielégítésére, — hazai piacainkat selejtes áruiknak lefoglalni, ezzel fosztván meg népünket a munka alkalmaktól és kereső forrásoktól.

Ezzel a nemzetrontó invázióval szemben csakis a társadalom segítségével védekezhetünk. Erre a védekezésre buzdítja és oktatja társadalmunkat a Magyar Védő Egyesület.

És az önvédelemnek utolsó óráit éljük. Az olajos korszak története meg nem ismétlődik, és ha így folytatjuk, eluszik

utolsó garasunk is, és akkor nem hogy a kulturára, de még kenyérre valónk sem lesz.

Éppen azért most is, mikor ezt a kulturpalotát felavatjuk, — nem egy halott muzeum megteremtése lebeg szemeink előtt! Nem! Mi ezt az intézményt az *életnek szántuk*. A muzeális rész csakis ifjúságunk fogékony képzelete előtt óhajtja a mult nagyságát szemléltetni. A valódi cél az, hogy a felnőttek oktatásának, különösen iparosaink fejlesztésének állandó otthont teremtsünk. Egy otthont, hol szabadelőadások és szemléltető bemutatókkal hívjuk fel a gyakorlat terén munkálkodók figyelmét, az újabb tudományos kutatások eredményeire.

Nem meddő intézményt óhajtunk teremteni tehát, hanem olyant, amely élő organizmusként, — a mult lelkesítő emlékeinek állandó fölidézése kapcsán, — a nemzeti együttérzést és művelődést, nyilvános és mindenkire nézve könnyen hozzáférhető ismeretterjesztő előadásokkal fokozza.

Ekként óhajtjuk mi *azt az igazi lelki műveltséget* terjeszteni, mely műveltség megtanít minket arra, miként kell bármely téren működő *embertársaink munkásságát* és ezzel kapcsolatban *személyét is* megbecsülnünk, — ezzel forrasztván egybe a társadalom minden tagját a közös, a nagy, a nemes munkára, mely hazánk boldogulását és örökidőkre való fennállását biztosítja.

Erre a szent munkásságra avatunk fel Téged, Te Hajlék, — ősi nagyjaink otthona.

Lengje át ez ősöknek Hazát fönntartó ősereje az újabb nemzedéket is, hogy viruljon e Hon nemzedékről-nemzedékre, — az idők végtelenségéig!

A „Közművelődési Ház“ létesítéséről.

— Harmath Domokos, a Kulturház igazgatójának jelentése. —

Tisztelt Diszközgyűlés!

Mélyen megilletődve állok e helyen, ezen régi történelmi emlékekben gazdag fejedelmi épületben! — Itt, ahol évszázadokon át Erdély fejedelmei laktak és tartózkodtak!

A Hunyadiak korában maga a hős kormányzó és fia *Mátyás* — az igazságos magyar király, gyakran fordultak meg Tordán, Erdélynek akkori tekintélyes fővárosában, itt e fejedelmi palotában s e termekben tanácskoztak a Haza sorsáról és a *Keresztesmezőn tartott országgyűlésekről*.

És most az eltűnt századok múltán, nekem jutott a szerencse, számot adni arról, hogy az elmúlt idők történelmi eseményeinek ezen *klasszikus emlékét, hogyan mentettük meg a végpusztulástól!* — S ezen helyreállított történelmi *müemléket* miképpen szerveztük, hogy mint a „*Tordai Magyar Közművelődési Ház*“-at felszenteljük a magyar nemzeti kultúra szolgálatára!

Hála az isteni gondviselésnek és köszönet mindazoknak, akiknek jóvoltából s hazafias áldozatkészségéből áll még ez a nevezetes épület és ennek csarnokában oltárt emelhattünk a nemzeti művelődésnek!

A mai felavatási ünnepély történelmi eseménye Torda városának, Magyarország e kis hazarészének, mely klasszikuskori emlékekben oly gazdag volt, — de a mult század második felében a nemzeti elnyomatás súlya alatt *kifosztott* és eléggé sajnós, hogy mind ez ideig lelketlen kufárok és kapzsi ügynökök e város emlékkincseit üzletszerűleg szállították külföldi muzeumokba.

De nemcsak emléktárgyaink kallódtak el, hanem e város történelmi iratait és fejedelmi adomány-leveleit is hiában keressük a városi levéltárban.

Történelmi esemény a mai ünnepünk azért is, mert a mai napon bizonyosságot teszünk arról, hogy e fejedelmi palota helyreállításával és kulturintézménnyé átalakításával jóvátettük az elődök abbeli hibáját és mulasztását, hogy maig pusztulni engedték történelmi emlékeinket!

Kegyeletos hála és köszönet Torda város nagy pártfogójának, báró Orbán Balázs emlékezetének, aki „Torda és Környéke“ című könyvében megírta azt a lelkesítő és intő szöveget, mellyel felrázta e város lethárgiában alvó polgárságát! És ez a régi, hazafias érdemekben dus polgárság a maga öntudatára ébredésével ismét lelkesedni tudott történelmi múltjának eseményei iránt s áldozatkészséggel tette lehetővé, hogy ma áll a tordai fejedelmi épület, a Zápolyák és Báthoryak kedvelt otthona s a nagy Bethlen Gáboré, aki e fejedelmi lakból lépett Erdély trónjára!

Orbán Balázs könyve történelmi Bibliája lett Torda város polgárságának!

E könyv olvasása közben támadt bennünk a gondolat: helyreállítani a fejedelmi palotát! S hat évvel előbb a „Magyar Védő Egyesület“ köréből indítottuk meg az 1907. évi XXVIII. t.-c. alapján azt az akciót, hogy a történelmi műemlék helyreállításával alkossuk meg a tordai „Vidéki Kulturházat.“

Az állam nagyarányu segítyezésével, ime az eszme megvalósult!

Azok, akik a mi törekvésünket előmozdították, — legyenek áldva! S hazafias áldozatkészségük tudatában tekintsék jutalmát nemes cselekedetüknek!

Az építés és szervezés munkálatainak részleteivel — mely amugy is a felsőbb hatóság elbirálása alá tartozik — nem fárasztom a Tisztelt Diszközgyűlést, — néhány szóval azonban készséggel elmondom e történelmi épület rövid ismertetését, ha a Tisztelt Diszgyűlés szives türelmével megajándékoz!

Báró Orbán Balázs könyvében a palota alapos ismertetését nemcsak megírva, de képekkel is szemlélve találjuk. (345. és 471-ik lapon.) S hogy jelenlegi nehéz feladatomnak megfelelőhessenek, a jeles történetíró könyvét veszem kezembe és az Ő irányát követve abból idézem a következőket:

Az Ó-tordai kastély területi alaprajzán (137. lapon) 7-es

számmal van megjelölve e fejedelmi palota épülete, most oda kell képzelnünk azt az *ivezetes nagy kőkaput*, melynek homlokzatát a *Báthoriak cimere* díszítette azzal a felirattal, mely most az épület főbejárata és erkélye felett a falba van illesztve.

Ezen régi kőkaput, melyet 1883-ban lebontottak, a — később épült *posta- és pénzügyi bérpalota* miatt *nem tudtuk helyreállíttatni*.

Amint már előbb említettem, ez az épület Erdély fénykorának egyik történelmi műemléke, melyben *egykor történelmünk nagy alakjai laktak, s nem egyszer intézték itt az ország sorsát és csinálták annak dicső történelmét!*

Kun László, Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond királyaink, nyomukban a nagy *Hunyadi János* és történelmünk legkimagaslóbb alakja, *Mátyás* király, *Zápolya* és fia *János Zsigmond* választott királyok és utódaik, — a nemzeti fejedelmek közül különösen a *Báthoriak*, gyakran és hosszasabban tartózkodtak Tordán, országgyűlések, átutazások és seregösszpontositások alkalmával.

A *Rákócziak* szintén gyakran tartózkodtak Tordán; — a város régi *jegyzőkönyveiben* találunk is intézkedéseket a *fejedelmek fogadására* és *udvartartásuk* berendezésére. — *Kellett tehát Tordán oly állami épületnek lenni*, mely előbb királyaink, utóbb fejedelmeink szállásául szolgált s amelyet *Báthori István* egyik adománylevelében: — „*Curia Nostra De Torda*“ néven nevez meg. — Ez a Curia a most helyreállított fejedelmi lak volt és „*Báthori-ház*“ néven is neveztetett.

Eredeti építési idejét sem *Orbán Balázs*, sem *Kőváry László* történetíró, nem tudták megállapítani; csupán azt tették bizonyossá, hogy a Bástta feldulása után a *Báthoriak* teljesen újra építették.

Az 1818-ban történt átalakítás, melynek emlékfelirata a gondnoki lakás ajtója felett van, — a falba beillesztve, — *Orbán Balázs* szerint ez a helyreállítás annyira kontármunka volt, hogy azzal az épületet kiforgatták eredeti alakjából. — 1887-ben pedig még többet rontottak a régi formán azzal, hogy az épület külső falait *körül támfalazták* és a régi diszes *kőerkélyt* eltávolították.

1889-ben, midőn *Orbán Balázs* ezen fejedelmi épület ismer-

telésével a nagy idők történelmi eseményeit dicsőíti, e házról a többek között így ír: „Igen, a mult dicsőségének fénye veszi körül ez omlatag épületet, melyre az utókor öntudatos fiainak tisztelettel kell tekinteni!” E tiszteletet érezzük mi, valahányszor e palota csarnokába belépünk és a mult emlékein elmerengve, a meghatottság érzetével szemléljük történelmünk nagy alakjainak képeit

A tordai fejedelmi lak az 1883-ban lebontott kapujával.

és azok arcvonásairól tanuljuk a Hazát úgy szeretni, miként ők szerették!

Őrizzük és ápoljuk mindazt, amit még összegyűjthetünk történelmünk nagy és dicső alakjai emlékezetére s az események kegyeletes emlékére.

* * *

Mielőtt e történelmi műemléknek Kulturházzá történt szervezéséről szólhatnék, legyen szabad bővebben ismertetni e fejedelmi Curiát, különösen megemlíteni, hogy e főépületnek földszintes szárnyépületén kívül — mely jelenleg a gondnoki lakást

képezi — volt még egy emeletes szárnyépülete, hol a korlátnok és más udvari méltóságok laktak s ahonnan átjáró folyósó és ajtón jutottak a fejedelmi lakba.

A főbejárat felett hajdan diszes köerkély volt, alulról föl-felé emelkedő két sugár oszlopra helyezve; — ezek lerombolt részei bár megtaláltattak, — azokat, a főbejáratához szabálytalan közelbe épített posta- és pénzügyi bérpalota szárnyépülete miatt helyreállítani nem lehetett.

De nemcsak az erkély-oszlopok hiánya, hanem a postai bérpalota közelsége is nagy hátrányára van a Kulturház főbejáratának; mert a kocsi közlekedési ut szélétől a főbejáratig a város csupán 2 méter szélességű területet tudott átengedni. Egyáltalán a hozzáférhetés hátrányait csakis a város által tervezett új utcanyitás által lehet megszüntetni.

Az épület műrészei ajtók, ablakok korbeli meghatározásáról és a termeknek a kulturális célra megkivánt igen egyszerű módosításáról az építéssel megbízott Lux Kálmán műépítész fog előadást tartani, aki a maga feladatát kiváló szaktudással és odaadó lelkesedéssel teljesítette és végezte.

Nekem még csak annyit kell megemlítenem, hogy ez a két részre osztott előadási terem tényleg két külön egybenyíló terem volt és a könyvtár helyiség, annak idején a tanácskozási trón-teremnek felelt meg.

A parciális gyűlések ezen termekben voltak; a három nemzet rendeit összefoglaló általános országgyűlések pedig vagy a piaci nagytemplomban, vagy a Keresztesmezőn tartattak. Közhasznómányok szerint a földszinti saroktermet a templommal fedett folyósó kötötte össze, a terem oldalajtója most be van falazva.

Ha tehát visszagondolunk a régi időkről regélő ezen épület multjára, azon egyszerűbb igényű korszakokban, ez az épület az akkori szárnyépületeivel és mellékhelyiségeivel, eléggé pompás és alkalmas volt, hogy fejedelmi lakásul szolgáljon, sőt viszonyítva azon kor szerényebb igényeihez, — azt méltán nevezhetjük fejedelmi palotának!

De, amint Orbán Balázs írja, láthatjuk, hogy ezzel egykorulag épült szilágysomlyói várpalotában, mely a Báthoriak ősfészke volt, az emeleten egyetlen nagyobb lovagterem és kis hálófülke elégséges volt a lengyel trónra meghívott fejedelem-

nek; s amidőn látjuk, hogy a kőlozsvári fejedelmi szállás *négy szobából* s a gyulafejevári — a székvárosban is igen egyszerű volt: akkor nem kicsinylendő *a tordai fejedelmi lak sem*, az ő tágas földszinti és emeleti *négy termével*, főleg ha meggondoljuk azt is, hogy ezen főépülethez tartozott az előbb említett nagy szárnyépület *az udvari méltóságok* lakosztályaival és egy középben megtört s szögletes kihajlással bíró *hosszu épületsor az udvar keleti oldalán, hol a cselédség*, katonaság és a fejedelmi istállók voltak elhelyezve.

A restaurált tordai fejedelmi curia, mint „Magyar Közművelődési Ház”.

Ezen *épületsor* egy erős védfalra volt támasztva, amelynek nagy faragott kőkockákból rakott falairól, főleg ha a szomszédos *Wesselényi* udvar felől vizsgáljuk, azonnal ráismerhetünk védelmi szerkezetére. E vár- vagy kastélyfal hajdan nagyon magas volt, de miután védelmi hivatása megszűnt, letörpítették úgy az északi, mint a piactérre tekintendő keleti oldalon, ahol a leszedett *régi védfal* helyére, mely a szintén lebontott *diszkapuval* függött össze — más kerítést emeltek s később beépítették. A főkapu feliratáról azt következtethetjük, hogy a fejedelmi udvart környező védfalakat, *Báthori Zsigmond* uralkodása idején 1587-ben megújították vagy éppen újraépítették.

A fejedelmi lak helyreállításával emléket szenteltünk nemzeti történelmünknek, és azt kulturházzá azért szerveztük, hogy ezen intézménnyel biztosítsuk a *műemlék gondos ápolását és állandó fentartását!*

Ezen intézményt azért helyeztük állami felügyelet alá és azért fogjuk „*közalapítvány*“-kép kezelni és fentartani, hogy azt soha más célra, mint a közművelődés szolgálatára — *elvonni ne lehessen!*

A szervezés munkájában azon elveket követtük, melyek a modern vidéki kulturházak működési irányát megszabják!

Olyan *szervezeti szabályokat alkottunk*, hogy intézményünk a közművelődés szolgálatára feladatát hivatásosan teljesíthesse!

Érezzük is a feladat nehézségét, — de bizunk Torda város további *áldozatkészségében*, a társadalom *kulturális érzésében* és az állam *támogatásában!*

Kulturális ténykedésünk irányával és céljaival tisztában vagyunk; — tudjuk azt, hogy vidéki kulturházakat *a történelmi emléktárgyak teszik vonzókká és érdekesekké!*

Tudjuk, hogy a közművelődési intézmények, az iskolai oktatás után, további eszközei *a népművelés munkájának!*

A tárak gyűjteményeinek szemlélhetésével oly ismereteket kell terjeszteni, melyeket az iskola nem adhatott.

Igen jól tudjuk azt is, hogy nem arra kell törekedni, hogy *a régiségek vagy ritkaságok gyűjtésével bámulatba ejtsük az idegen látogatókat*, hanem a helyi közönség érdeklődését kell lebilincselni és állandó vonzóerővel fentartani, — *amit csak a szemléltető oktatással lehet elérni!*

Nyilvános könyvtárunk mellé a muzeális gyűjteményeinket legfőképp *történelmi emléktárgyakkal* óhajtjuk gyarapítani.

Az iparművészeti tárgyak gyűjtésével, a *törekvő iparosok érdekeit kívánjuk előmozdítani* s alkalmat nyújtunk a további *szakképzésükre és művelődésükre!* Ily módon reméljük önbizalmat kelteni a jó és tökéletes munkára, az iparban fejlődhető művészi alkotásokra, fokozva azon általános meggyőződést, hogy *csak művelt nemzetnek lehet versenyképes jó ipara és iparművészete!* Nem akarunk mi az országos nemzeti muzeumokkal versenyezni, s teljes tudatában vagyunk annak, hogy *kevés számú történelmi műtárgyat gondosan megválogatva* kell szereznünk és izlésesen elhelyeznünk!

„Keveset, de jót, sőt a legjobbat, ha drágán is!”

Ez az elvünk és ez a mi törekvésünk!

Lokális szempontot követünk, midőn a *tordai* és *aranyoszeői nemes családok leveles ládáit*, az *egyházak, hatóságok*, régi *ipar-céhek, társulatok iratait* és *történeti okleveleit* gyűjtjük és nagy gonddal *elhelyezzük!*

Ime Tisztelt Diszgyűlés! Az előadottakban igyekeztem bemutatni a *tordai kulturházat!* Melyhez még csak annyi mondani valóm van, hogy az *építkezési munkálatokra* az állam részéről adott *72,640 korona* segélyösszeg felhasználásáról elkészített *végleges számadásunk* a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium elbírálása alatt áll.

A *berendezés és felszerelés céljaira* a „*Magyar Védő Egyesület*” és *Torda város* részéről = *1285 K 56 f + 2300 K = 3585 K 56 fillér* segélyösszegek felhasználásáról a „*Magyar Védő Egyesület*”-nek a múlt és folyó évi március 17-én tartott közgyűlésein számoltunk be. — *Torda városa* a fenti adományon kívül az *intézmény* fentartását évenként 600 korona évi járadékkal örök időre biztosította.

A „*szervezeti szabályzat*”-ból — mely felsőbb hatósági elbírálás alatt van — csupán azt emelem ki, hogy *közalapítványt képező intézményünk ügyvezetését* olyképp szerveztük, hogy *Torda város Képviselő Testületéből* és a *tordai „Magyar Védő Egyesület”* köréből egyenlő számú arányban (6—6) választott és kiküldött bizottsági tagok alkotják az *Igazgató-választmányt*, a felsőbb felügyeleti hatóság jóváhagyása és ellenőrzése mellett.

Ezen *Igazgató-választmány* elnöke a város mindenkori polgármestere.

Ügyvezető igazgatóját a választmány javaslatának meghallgatásával — a *kormányzati felügyeleti hatóság* nevezi ki.

A *Tárák felügyelőit* és az intézmény többi tisztii alkalmazottját az *Igazgatóválasztmány* választás útján alkalmazza.

És most, Tisztelt Diszgyűlés! az előterjesztésem iránt tanusított szives figyelmet hálásan köszönöm! — s kérem, méltoztassék jelentésemet tudomásul venni!

A tordai „Magyar Közművelődési Ház“ épülete.

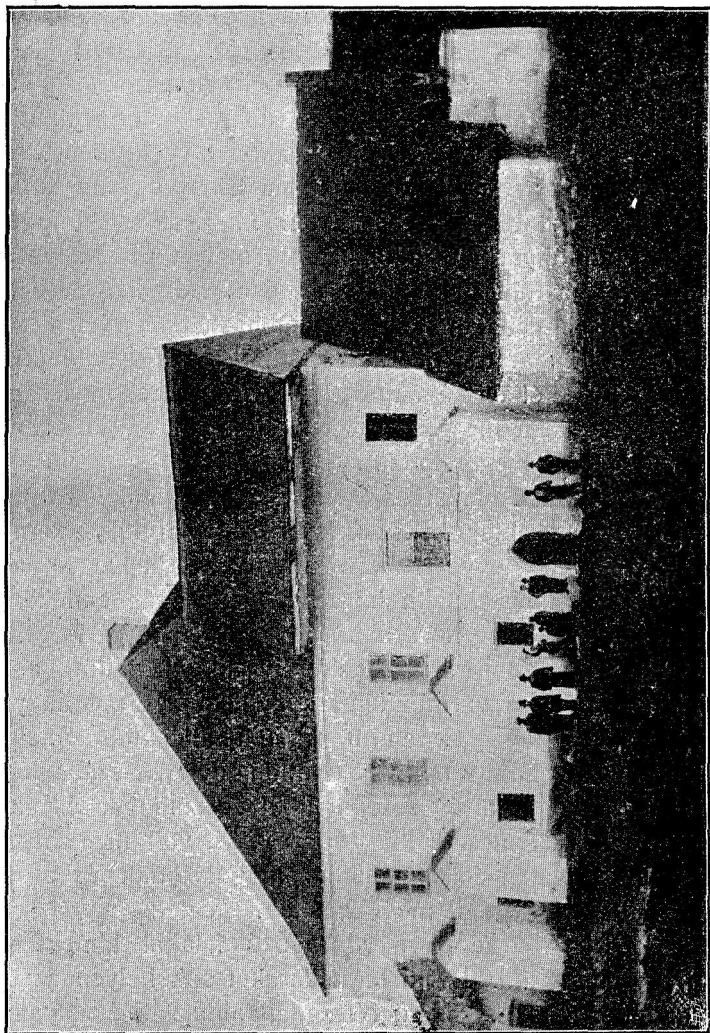
— Lux Kálmán jelentése. —

A tordai Magyar Közművelődési Ház épületének kora a XV. század elejére vezethető vissza. Mint a köztudatba is átment „fejedelmi palota“ elnevezése is sejteti, Erdély fejedelmeinek lakhelyéül szolgált.

Eredetileg nagyon egyszerű, csak egyetlen sor helyiséget magába foglaló földszintes épület lehetett, melynek egy része, a mai előcsarnok és gondnoki lakás, nemkülömben a csatlakozó, most lebontott kapualáhajtó alatti rész dongaboltozatos pincével volt ellátva. A pincében még ma is látható két félköríves záródású gót izlésű ajtókökeret alakítása valósággal kormeghatározó. De a XV. század elejének izlését mutatja az előcsarnok főbejáró és a földszinti sarokszobaaajtó kökerete is. Az előcsarnok földszinti részében még a múlt század kilencvenes éveiben látható volt eredeti elhelyezésében egy aránylag kis méretű ablakkökeret, melynek köveit a postaépület építése alkalmával kibontották, hogy helyére egy ideiglenes ajtót létesítsenek. A kövek azonban fennmaradtak és így módomban állott a földszinti rész gót izlésű ablakait az eredeti alakításnak és tagozatoknak megfelelően elkészíttetni. Ugyancsak ezen első építési kor maradványainak tekintendők a gondnoki lakás szobájában látható csúcsára állított kicsiny négyszögletes ablaknyílás kökerete és a földszinti sarokszobában és a gondnoki lakásban látható mennyezettartó kőkonzolk.

A helyreállító és átalakító munkálatok megkezdése alkalmával foganatosított vakolatleverési és feltárási munkák igen érdekes nyomot derítettek fel, melyből következtetni lehet a következő építési idény korára. A főhomlokzat első emeletén a jelenlegi könyvtárhelyiség falában ugyanis egy igen szépen faragott pálcaműves háromosztású késő gót ablak kökeretére

bukkantunk, mely nyomokat láthatóvá tettem. Az ablak stílusa Mátyás király korának jellemző sajátosságait mutatja, nagy mérete pedig arra enged következtetést, hogy az akkori fogalmak sze-

(A tordai fejedelmi lak a restaurálás előtt.)

rint igen előkelő terem világítására szolgált. Nem valószínűtlen a hagyomány azon feltevése, hogy Mátyás király tordai tartózkodása alkalmával ezen, ugynevezett fejedelmi palotában szállt

meg. Sajnos, nem állt módomban az emeleti könyvtárhelyiséget ezen eredeti ablakkiképzéssel eredeti alakjába visszaállítani. A késő gót építkezésnek egyéb nyomára nem akadtam.

Annál több műrészlete maradt fenn a XVI. század közepén divó renaissance építkezésnek, midőn az épületet átalakították és kibővítették. Itt különösen megemlítendő az emeleti helyiségek ajtó- és ablakkökeretei. Az említett renaissance ajtó- és ablakkeretek tagozása némileg még a gót stílus rendszerére emlékeztet, mert a függőleges kőszálon a profilt nem vezették le a talp-, illetve a küszöbökig, hanem bizonyos magasságban a tagozatot vízszintes irányba térítették. Érdekes a fogsorral ellátott szemöldökpárkány alkalmazása, melyet az emeleti ablakoknál látunk, a földszintieknél a változatosság kedvéért szemöldökpárkányt egyáltalán nem is alkalmaztak. Figyelemreméltó XVI. századbéli maradvány a két teremből egyesített előadóterem famenyezete. A két terem famenyezet gerendái azonos rajz szerint készültek, de a megmunkálási módjukban alig észrevehető különbséget lehet megállapítani.

A XIX. század elején az épület gyökeres átalakításon ment át. A renaissance ablakok osztóköveit eltávolították, magukat a keretköveket pedig egyszerűbbre átfaragták, illetve az akkori izlésnek megfelelően átalakították. Ezen átfaragás emlékei gyanánt említhetők a könyvtárszoba ablakai, de még figyelemreméltóbbak e tekintetben az előadó terem átalakított ablakai, melyeken az eredeti szemöldökpárkányok épen meghagyattak.

Már valószínűleg az előbb említett átalakítás alkalmával pusztították el a faragott kőoszlopokon nyugvó szabadlépcsőt, mely minden valószínűség szerint fából készülhetett és az esőviz behatásai ellen messze kiugró ereszszel volt megvédve. Az összes helyiségeket választófalakkal megosztották és az egész épületet eredeti jellegétől megfosztották.

A XIX. század végén a roskadozó falakat támpillérekkel igyekeztek támogatni. De a támpilléreket sok helyen az épület szerkezetének nem megfelelő részen alkalmazták és olyan felületesen alapozták, hogy azok az épület falaitól csakhamar nyolctíz centiméternyire elváltak.

Az egész épület a munkák megindításakor egy roskadozó alkotmány szánalmas benyomását keltette, melynek zsindefyfedte

tetején mindenütt becsurgott az eső- és hóvíz, a falak összevissza repedezve, helyenkint a behatoló nedvesség által teljesen szétroncsolva, a füsttől átitatva: a padlók legnagyobbbrészt elrothadva.

A helyreállítás művének meglehetősen nagy nehézségekkel kellett megküzdenie, melyeket még csak fokozott a postaépület közelsége, mely a szabadlépcső megoldásának lehetőségét egyáltalában kizárta. Költséget okozott a nagyarányu tereprendezés, illetve földeltávolítás, melyet a földbe sülyedt épület kiemelése tett szükségessé. Nehézséget okozott a lépcsőház méltó megoldása, a mellékhelyiségek célszerű elhelyezése, a pincelejáró és a padlásfeljáró helyes elrendezése, a régi megroppant fedélszék megerősítése. Korlátot szabott a rendelkezésre álló összeg meghatározott volta, melyet tullepni nem volt szabad. Viszont a stílszerűség követelménye megkövetelte, hogy minden ajtó, minden ablak változatos alakításban rajz szerint készíttessék. Az előcsarnok menyezetei, főlépcső feljáró fölgyfakorlátja, mindenféle építészeti részlet mindmegannyi külön-külön rajz szerint készültek.

Iparosaink igyekeztek feladatukat tőlük telhetőleg jól megoldani. Külön kell kiemelnem Király József tordai építőmestert, B. Bak Lajos fiai kolozsvári asztalos, Mátrai Zoltán budapesti, Miskolczi tordai lakatosmestereket, Majoros budapesti üvegfestőt, Heuffel Sándor budapesti központi fűtőberendezőt, kiknek közreműködése mellett sikerült a munkálatokat végrehajtatnom és a félig-meddig romban heverő épületet új, nemes hivatásának megfelelő módon karbahoznom.

Felavató beszéd.

— Tartotta: *Dr. Vertán Endre.* —

Beteljesült tehát a történetírónak jövőbe látó álma, s e házat, az erdélyi fejedelmek ősi büszke fészkrét, melynek magányát még romjaiban is történelmünk nagy alakjai népesítették be, s a hozzáfűződő történelmi események egész láncolata szentelt meg, a mult tanulságait megértő utókor kiemelte a romok közül, hogy a magyar kultúra hajlékává tegye s ezáltal jövő fejlődésünk alapját képező intézményeink sorába iktassa be.

Fedetlen fővel és megoldott sarukkal lépünk e szentélybe, hol a mult történelmi nagy emlékei varázslatos erővel ragadják meg lelkünket, s acélosítják az akaratot, hogy lankadatlan tetterővel lépjen azok nyomába, kiknek önfeláldozó vitézsége s államférfiúi bölcsesége a rázuduló ezer veszély között is diadalmasan tartotta fenn ezt a nemzetet.

A történelmi emlékek egész sorozata jelenik meg e helyen előttünk, s ennek hatása alatt gondolatunk visszaszáll a multba, melynek váltakozó dicsősége és szenvedései, egyaránt arra hivatják, hogy azt a nemzedéket, mely ezeket megérti, tanulságait fel tudja fogni és a maga javára tudja értékesíteni, világitó fényvel vezesse a jövő küzdelmében.

Mert alig van Erdély földjén talpalatnyi hely, melyhez több történelmi emlék fűződne, mint városunkhoz és környékéhez.

Jelentős szerepe van már az ókorban, midőn a híres római légiók erős védelmi várát képezi, s eleink honfoglalása után, midőn az erdélyi hadműveletek központjává lesz, ahol a hont védő seregek gyülekeznek és csatába indulnak, s ahol a törvényhozó rendek korukat megelőző törvényeket hoznak.

Regék népesítik be a környéket, hol a tündérek ezüst hidat vernek s ezzel kötik össze a tordai hasadék két várát, melyeknek egyike az utolsó kuruc vezérnek holtig védő helye és buvó rejteke maradt.

A Királykut kristály-tiszta vize a szent Király lándzsaszúrására, lova patkójának nyomára, s elejtett sisakjának helyén

fakad és hármás forrásban tör elő, hogy üdítő vizet szolgáltatson az ellankadt seregnek. Itt válik ketté a hegy, hogy a természet csodás ereje segítségül jöjjön az üldözötteknek, s változik kővé a kunok által elszórt csillogó arany.

Szájról-szájra száll a hagyomány az áldozatrakész Kendi Ilonáról, kinek bűbajos szépsége leigazza Keme vezért, s a diadalmas győzött a rabnak rabjává teszi.

De innen a regék és mondák ködös világán, a való tényeket is megszólaltatja s életre hívja az élet tanítómestere, a történelem.

Itt vérzik el önkezeitől ütött sebében a Dákok utolsó fejedelme Decebal, hogy ne ismerjen több akadályt Trajánának hódító serege, s itt leli halálát a nagyravágyó Mihály vajda, kinek ércskarjában a hüvelyétől megszabadított kard ma is Erdély felé mutat.

Innen indul addig kedvelt kunjai ellen IV. László, s üzi őket a határon keresztül.

Itt békül ki nemzetével László király, s a magyarok hatalmát a tengerekig kiterjesztő Nagy Lajos, és innen indul utolsó diadalmas csatájára Nándorfehérvár alá a törökverő Hunyadi.

A gyászba öltözött János vajda vezetése alatt, itt hódolnak be a pártütők Mátyásnak az igazságosnak, s itt álltják ki Szapolyainak azt a 40,000 harcost, mely Mohácsnak gyászos mezejére elkésve érkezett.

Itt alapítják meg az erdélyi fejedelemséget, s adnak hazát a hazátlan királynénak, itt mondják ki az erdélyi három nemzet unióját, s innen lépik a trónra s indul utolsó útjára Erdély legnagyobb fejedelme, Bethlen Gábor.

Erdély aranykorának alig van egyetlen fejezete, melynek történelmében e helynek fontos szerep ne jutott volna, s Erdélynek vihardulta földjén alig van hely, mely jobban ki lett volna téve a pusztító csaták ádáz dühének.

E történelmi tények által igazolva mondhatta városunk történetírója, hogy Torda város a dicsőségnek, a hazához való hűségnek az emiatt szenvedett dúlásoknak és katasztrófáknak hosszú sorozatát tárja fel. Négyyszer, sőt ötször semmisül meg, de mindannyiszor ki kel romjai közül, mintha az ujjászületés varázsával, az elpusztíthatatlanság bűvös talizmánjával bírt volna.

Valóban ott is volt e talizmán, a város institútóiban, s pol-

gárainak felvilágosodott gondolkozásmódjában, hazaszeretetében és szabadság iránti törhetetlen vágyában.

Csak ebben a gondolatvilágban élő, ez áldozatra kész s fejlődésre képes környezetben merithettek erőt titáni küzdelmeikben e parányi nemzet erejére támaszkodó fejedelmeink, s hozhattak oly törvényeket és léphettek a felvilágosodottság azon utjára, melyen őket a többi nemzetek, lomha léptekkel s csak évszázadok mulva voltak képesek megközelíteni.

Csak ebben a gondolatvilágban juthatott hivatásának megfelelő méltó helyére, a városi polgárság, midőn már a XVII. század elején a nemesekkel egy rangra emelkedik az által, hogy a Báthori Zsigmond által kiadott pecsétes levél a nemesítést feleslegesnek mondja ki, s a nemeseket Torda városában a polgári osztállyal egyenlő jogok és kötelességek viselésére utalja.

Ebben a gondolatvilágban valósulhatott meg a széttagolt nemzetek uniója, s ebben mondhatták ki, hogy „a hit isten ajándoka”. — S midőn körülöttünk mindenütt ádáz gyűlölettel irtották egymást hitükért a nemzetek, csak ebben a gondolatvilágban biztosíthatták törvényileg a vallás szabad gyakorlatát.

Ennek a ragyogó történelmi eseményekben gazdag mult emlékeinek összegyűjtése, s ezáltal az enyészettől megmentése képezi egyik talán szebb feladatát e Kulturháznak.

Összegyűjteni ez emlékeket, hogy megelevenedjék előttünk a mult, melynek erősségeire támaszkodva épül fel a jelen s biztosítható a jövő.

Harci dicsőségről, előre látó államférfiúi bölcseségről tesz tanuságot e mult, mely irányt is mutat, mert megtanít arra, hogy kis nemzetek is be tudják tölteni történelmi hivatásukat, ha erre készséggel bírnak, s nem hiányoznak azok az erkölcsi és fizikai erők, melyek őket e hivatás betöltésére képessé teszik.

E multnak ismeretében és megbecsülése mellett a mai kor békés munkájának eredményeit összegyűjteni, a közművelődést terjeszteni s ez által szellemi ereinket gyarapítani van hivatva másod sorban e Kulturház.

Hivatásának talán nem oly szép, talán nehezebb, de minden bizonnyal áldásosabb feladata ez, mert csakis a közművelődés terjesztésével, s a műveltség termékenyítő erejének felhasználásával vagyunk képesek abban a versenyben részt venni, melyben elbukva nemzetünk sirját ásnók meg.

Ennek a feladatnak teljesítésére, az itt tornyosuló akadályok legyőzésére kell összefognunk mindannyiunknak, kiknek lelkében a meggyőződés erejével él a hazánk jövőjében vetett hit, s akik hazafiúi kötelességet vélünk teljesíteni, midőn e munka részeiül jelentkezünk.

Az ókori népeknek temploma felszentelt hely volt, melynek falán belül örök béke honolt.

E templomok küszöbénél, a felettük uralkodó Istenek halhatatlan parancsszava állította meg a bosszút szomjazó ellenséget, — s nyújtott menedéket, az ide menekült üldözötteknek.

Ily szentély kell legyen e ház is, — hol az örökkön égő áldozati tűz a nemzeti haladás világító fáklyáját lobogtatja, s amelynek falai között végzett békés munkának eredményét nem zavarhatja s meg nem akadályozhatja a társadalmi, a politikai és a nemzetiségi ellentétek által szított gyűlölködések bántó zaja.

Oltárt rabolna, ki e szenvedélyek romboló viharával akarná megbénítani a békés munkálkodást, s igyekeznék eloltani ennek örökkön égő áldozati tűzét, melynek élesztése nemcsak hazafiui, de az egész emberiség iránti kötelessége mindannyiunknak.

E munkában részt kérve és részt véve, érezzük erőinknek gyengeségét, tudatában vagyunk annak, hogy szükös határok között mozgunk, de a távol jövőbe vetett tekintetünk előtt, egy egész világ, a nemzeti haladás világa nyilik meg, melynek épületéhez hordjuk lankadatlan erővel a porszemeket, hogy közös munkánk eredményéből egy arra hivatott nemzet jövő nagyságát alapozhassuk meg.

Ha e munkában összekapcsolódnak a mult emlékei a jelen küzdelmével és egy szebb jövő reménységével, munkánk részévé válik a mult, melynek példát adó tanulságai lelkesítenek, a jelen, melynek küzdelmei további tevékenységre serkentenek, s a jövő, amelybe vetett megingathatatlan bizodalomunk kitartásra ösztönöznek.

E munkának felszentelt hajléka kell, hogy legyen e fejlődemi lakban elhelyezett közművelődési ház, melynek működésére Isten áldását kérjük, midőn a mai napon felavatva további rendeltetésének átadjuk.

Hazánk jövő nagysága, s nemzetünk jólétének emelése legyenek azok a vezérlő elvek, melyek működését áldásossá, a mult emlékeihez méltóvá s a jövő hálájára érdemessé teszik.

Torda multja.

— Dr. Márki Sándortól. —

Aki a tordai sóakna egyik erkélyén elkiáltja Torda nevét, azt a nevet a bánya minden üregéből tizenötször hallja megint. Mennydörgő hangon, mintha megannyi százesztendő felelne: „Ösmerem, ösmerem! Az én koromban gazdag volt; az enyém-ben szegény. De mindenkor munkás, derék, bátor, vitéz.“ A nyílt, határozott feleletet a hangoknak zürzavara nyögve, sóhajtva követi; mintha a népvándorlás századai panaszkodnának, hogy ők nem tudnak válaszolni: medvebőrös, zord harcosok torkukra szegezték a szót.

Erdélybe a hazát kereső népeket akkor is, azelőtt is a természetnek két gazdag ajándéka vonzotta: az arany és a só.

Európában mindakettőnek Erdély a legigazibb hazája. Dárius és Xerxes ennek biztosítására fenyegették meg a görögök szabadságát; és Trajánus római légiói ezek miatt vették el Dáciát Decebál királytól. Torda sós talaján pedig az Aranyos hőmpölyög keresztül; a tudós könyvek századok óta hirdetik róla, hogy sóbányája páratlan az egész Keleten. A nép is hallott Dárius és Decebál elrejtett kincseiről, de azokat a Torda hasadékában kereste. Az élesen látó római hódítók tudták, hogy azokat máshol találják meg: Torda és Kolozs sóhegyeiben, a Csetátye sziklái közt és az Aranyos iszapjában.

Hadi és gazdasági tekintetben egyaránt fontos helyzete miatt így lett Potaissa — a mostani Torda — Erdély legnagyobb római állandó tábora (castrum stativuma) a rómaiaknak világszerte leghíresebb egyik sóbányája. Az egyszerű vicus, mely eleinte Napocától (Kolozsvártól) függött, *Septimius Severus* császár korában már (193—211) önálló municipium, majd colonia, amelynek főkapuján (az u. n. porta principálishon) ott állott a tudományok és művészetek istenasszonyának, Minervának, hatalmas szobra. Talán ő róla nevezték a római castrumot utóbb Leányvárnak. Ennek az isteni leánynak védelme alatt álltak a tordai építők és kőfaragók, szobrászok, ércöntők, fegyver- és

műedénygyárosok, a pénzverők, az iparosok és kereskedők stb., akiknek külön kollégiumaik (céheik) voltak. Mit jelentett Potaissa katonai tekintetben, eléggé megmagyarázza, hogy táborában 26 zászlóalj katona élt. Ezek a katonák a világ minden részéből verődtek össze. Hispánusok, mecedónusok, palmyrai arabok s mindenféle kisázsiaiak jártak-keltek az utcákon. Az egyik a pompás fürdőkben, vagy az amphitheatrumban keresett szórakozást, a másik az egyiptomi Isis vagy a perzsa Napisten templomában gondolt elhagyott hazájára s tüzes borral, vagy a vízvezetékől a koppándi kőcsorgó vizével oltotta szomját. A közönséges vagy rabszolga nép a bányában, a szántóföldeken vagy szőlőben törölgette izzadt homlokát.

De megszűnt a zajos városi élet s a csöndes mezei munka azonnal, hogy Róma 274-ben sorsára hagyta Dáciát s légióit Potaissából is hazarendelte. Azután félezer esztendeig gótok, hunok, gepidák és avarok küzdöttek a római örökségért. A tábor főkapuján álló Minervának nagyon mindegy volt, hogyan vonulnak be oda, hogyan vonulnak ki megint.

Állandóságot maga körül csak azóta láthatott, hogy a messés *Torda* vezetése alatt a honfoglalás idejében magyarok szállták meg a várat. Rendbehozták valamennyire a romokat; és jó száz esztendő múlva, Szent István idejében, a vár és megyéje a katonai és a gazdasági életnek újból nevezetes területe lett. Torda várát, az Aranyoson szedett sóvámval együtt, I. Géza királynak egy 1075. évi oklevele már hitelesen említi. Az elhelyezkedés olyanformán történt, mint a rómaiak idejében. A várban a hódítók, ezuttal a magyarok laktak; a bányákban, a szántóföldeken, a szőlőkben ismét idegen, részben rabszolganép törölgette izzadt homlokát. De a magyarok, a tatárjárás után, a sóbánya német munkásait is magukba olvasztották s Potaissa nem volt olyan igazán római város, mint amilyen igazán magyar város Torda lett.

A rómaiságból a magyaroknak semmi sem kellett, még a város neve sem; pedig abban a kétezer pincében, amit a római tábor és város köveiből építettek, „potya issza“ nem lehetett volna népszerűtlen elnevezés. A romokat omladozni, a sírokat dűledezni hagyták; de a régi nagyság emlékeit sohasem kicsinyelték. Nemzedékről nemzedékre viselték a talált római gyűrű-

ket, mintha mindörökre eljegyezték volna magukat a rómaiak legnemesebb két főrekvésével: a vitézséggel és munkával.

Csakugyan, a város címerében is ott van ennek a két főrekvésnek nagy magyar képviselője, *Szent László* király, amint szöglován keresztül ugrat azon a mélységen, a Torda hasadékán, mely Isten akaratából közte és besenyő üldözői közt hirtelen támadt. A történelemírónak is át kell ugrania azon a mélységen, amely Torda hiteles történetét a mondaszerű bizonytalanságtól elválasztja.

Az a köd, mely a város multját még IV. Béla és a tatárjárás korában is fedte, egyszerre fölszakad előtte, mikor V. *István* dalias alakjára tekint. A tatárjárásban elpusztult várost 1269-ben ő alapította újra s ő tette önálló törvényhatósággá. Torda olyan hálával emlékezhetik reá, mint Potaissa Septimius Severusra; csak hogy a magyar király alkotása állandóbb és maradandóbb, mint a római császáré. A szomszédos hét falu beolvadásával a lakosság úgy megnövekedett, hogy a hivek már be sem fértek a régi három templomba; s még jobban gyarapodott, mikor Nagy Lajos megengedte, hogy más városiak polgárait és a jobbágyokat is befogadhassa. Országos vásárokat már 1075 óta tartott és, a haladás bizonyosságaképen, 1291. óta heti piacokat is tarthatott. Kereskedők jártak-keltek azokon az utvonalakon, melyeket — Tordán keresztül — még a rómaiak jelöltek ki s melyek egészen a legujabb időkig, a keleti kereskedelem irányába estek. *Kun László* király idejétől fogva a városban, a Kiskirályrétjén országgyűlést is gyakran tartottak s a lakosok sőt kaptak az odagyülekező nemesek elszállásolása fejében. 1456-ban *Hunyadi János* egy ilyen tordai tábori országgyűlésből indult meg Mohammed szultán ellen s egész Európát föllelkesítette azzal, hogy Nándorfehérvárnál a bizánci császárság megdöntőjét megszalasztotta. Mátyás király is itt készülődött 1462-ben a szultán ellen. De Tordának a középkori forradalmak történetében is multja van. A három nemzet 1438-ban itt újította meg tavaly kötött unióját; a vajda itt huzatta karóba az emberi jogait követelő jobbágyok vezetőit; s 1467-ben ide jöttek a gyászba öltözött erdélyi urak, hogy Mátyás királytól kegyelmet kérjenek azért, mert Erdélyt független fejedelemséggé akarták tenni.

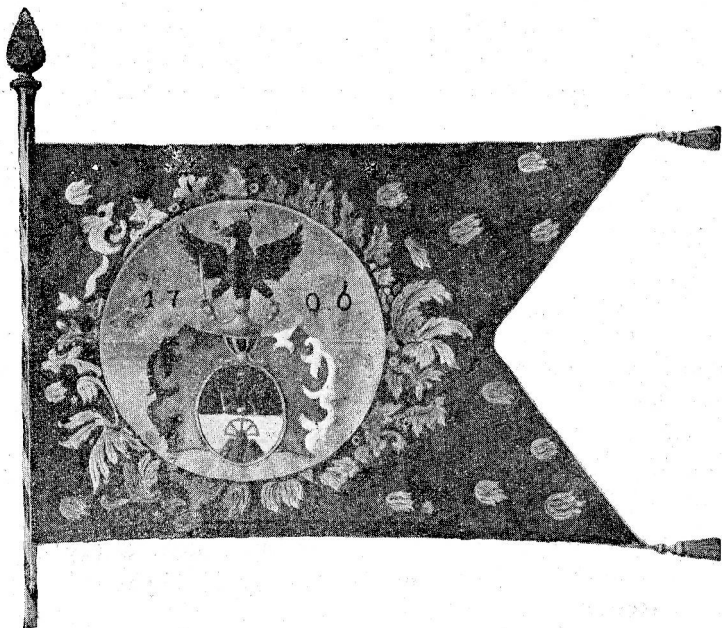
Erdély néhány évtized mulva csakugyan független lett. Az utolsó nemzeti király, János, halála után, Szulejmán szultán elfoglalta az ország fővárosát, Budát s a nemzeti királyság területét a Tiszántulra s Erdélyre korlátolta. Az erdélyi országgyűlés Tordán már 1542-ben külön felelős kormányt szervezett Erdély számára, amennyiben János királyfi és anyja, Izabella királyné, helytartójának *Fráter György* váradi püspököt választotta meg s mellé a három nemzetből egy huszonnégy tagú országos tanácsot rendelt. Három esztendő mulva ugyanitt választották meg Erdély első fejedelmének János király fiát, *János Zsigmondot*.

Önállóságát Erdély olyan nemes határozattal kezdte meg, amely egyszerre feléje fordította Európa figyelmét. Tordán ugyanis törvényt hozott, hogy az új vallást a réginek róvására terjeszteni nem szabad, de ahol már elterjedt, mindenki szabadon gyakorolhatja. Még tovább ment 1557-ben, mikor Tordán egyenesen kimondta, hogy a régi vagy az új szertartásokkal mindenki szabadon követheti a maga hitét. A tordai két országgyűlés tehát Európa minden más országát megelőzte a *vallás és lelkiismeret szabadságának* biztosításában. Ennek érdemét nem kicsinyelhetjük ebben az esztendőben sem, mikor ezerhat századik évfordulója van annak, Nagy Constantinus római császár vallásszabadságot adott a kereszténységnek. S ezt az érdemet nem semmisítheti meg az sem, hogy Erdélyben úgy, mint hajdan a római birodalomban, az emberek gyűlölködése koronkint mégis hatalmasabb volt, mint a szeretetnek az a szép elve, amelyet törvénybe iktattak.

János Zsigmondnak, a lengyel asszony fiának, másik halhatatlan érdeme az, hogy 1566-ban a tordai gyűlésen Erdély törvényhozásának és kormányának hivatalos nyelvét a magyart tette. Hol állanánk ma, ha a nemzet az anyaországban is él ezzel a természetes jogával, amelyet a tordai országgyűlés egyszerűen alkalmazott anélkül, hogy magyarázatra időt pazarolt volna!

Tordán 1288—1759. közt, majdnem félezer év alatt, az erdélyiek 127 *országgyűlést* tartottak; s ezeken a gyűléseken, a nemzeti fejedelemség korában, sok olyan határozatot hoztak, amellyel nemcsak a hazai, hanem az egyetemes történelemnek

is foglalkoznia kell. A fiscus háza, a fejedelemnek 1588-ban föl-
épült tordai lakása, amelyet Torda városa ma a közművelődés
céljára szentelt föl, gyakran volt Európára szóló elhatározások-
nak a helye. S a politikai áramlat magával vitte, ragadta s néha
örvénybe sodorta magukat a tordaiakat is. Micsoda lelkesedés-
sel hódoltak az újból megválasztott *Báthory Zsigmond* fejede-

(A tordai Rákóczi emlékszászló.)

(Készült 1907-ben a dicső fejedelemnek 1707. április 3-án Marosvásárhelyt
történt fejedelmi beiktatásának 200 éves évfordulója emlékezetére. — A tor-
dai Iparosok Önképző Egyletének tulajdona.)

lemnek, mikor 1598-ban belátta, hogy Erdélynek nemcsak a
török, hanem a német sem kell! A németek azonban nemsokára
levágták tordai hiveit s megszállották a várost.

Szemök láttára darabolták fel és nyúzták meg *Mihály* oláh
vajdát, ki Erdély uralmára tört. Báthory meg azért ölette a tor-
daiakat, mert nem tudtak ellenállani a németeknek. Tíz esztendő
mulva, éppen most háromszáz esztendeje, török hadak jelentek
meg Torda alatt és üldözték a fejedelemmé választott *Bethlen*
Gábort, ki a szultán védelmébe ajánlotta országát.

Vele kezdődik Erdély aranykora. Annak az elején Bethlen kétszáz vitézt telepített le az elpusztult Ujtordán, a vége felé pedig *Apafi* fejedelem a nagyváradi bujdosóknak Ótordán adott szállást. Az egyesült két város igazgatását akkor (1668.) egy évenként választott főhadnagy vette át s a megnemesített városi lakosok a vármegye katonái lettek.

A török és a kurucháború idejében nem volt nyomoruság, amellyel a tordaiak meg nem ösmerkedtek; és nem volt szomoruság, amelyet a hazáért el nem viseltek volna. Bátor, vitéz katonái voltak Bocskaynak, Bethlennek, a két Rákóczi Györgynek, Rákóczi Ferencnek. Példaképük városuknak egy fia, a tudós *Pápay János*, ki, mikor a tatárok elől 1658-ban a gyulafehérváriak mind elmenekültek, önmagát befalazta a gondjaira bízott fejedelmi könyv- és levéltárba, azt napokig éhezve őrizte s mikor a tatárok mégis ráakadtak, rettenetes rabságban, de abban a hiszen végelte életét, hogy kötelességét mindhalálig híven teljesítette. És bizony a tordai diákot nemcsak a Mucius Scaevola nevére kell megtanítani, hanem a *Pápay Jánoséra* is.

Híszén amúgy is szívökbe vésnek néhány nevet, amely nemcsak Tordának, hanem a magyar irodalomnak és közéletnek is díszére válik. A magyar színészet történetét voltaképen a tordai *Felvinczy Györggyel* kezdik, ki, több mint kétszáz esztendeje, először kapott szabadalmat színelőadások tartására.

Részleteket olvashatnak fel *Bethlen Miklósnak*, a Tordán is gyakran tartózkodó erdélyi kancellárnak gyönyörű magyarsággal megírt önéletrajzából; vagy Thököly és Rákóczi híres diplomatáinak, *Pápay Gáspárnak* és *Jánosnak* irataiból, *Szaniszló Zsigmondnak* naplójából. Emlékeztetik őt *B. Kemény Dénesre*, ki ékesszólása erejével Tordát az utolsó szabadságharcra lelkesítette s *Br. Kemény Farkasra*, ki Torda honvédeit annyi csatában vezette. Nincs magyar ifjú, kinek szeme meg ne csillanna Torda

A fejedelem ősi címere.

nagy fiának, *B. Jósika Miklósnak*, a regényírónak nevére; s nincs, aki még mostan is *Köváry Lászlóhoz* ne fordulna, hogy Erdély történetét megismerje. A technika története külföldön is ösmeri *Kövecsi Jánosnak*, az Aranyos fahídja építőjének nevé; de végképen elfelejtette azt, ki félezerév előtt a piaci nagy templomot építette s ami nagyobb hiba: a tordaiak omladozni engedik remek alkotását, a piaci templomot.

Torda fölött a Leányvár porta princípálisának Minervája másfélezer esztendeje őrködött. Ma az új díszes gimnázium Minervája őrködik fölötte. És az a szellem, amely a rómaiak idejében nagygyá tette Potaissát: a polgárok férfias akarata, kitartó munkája, törhetetlen jelleme nagygyá teszi Tordát is. A római régiségek mellett többé nem haladnak el szégyenkezve: újabb alkotásaik versenyre keltek velök. A közművelődés számára ma megnyitott ház befogadja, de nem zárja le a multat; a régi lángnál gyújtott új szövétnekekkel világítja be a biztos haladás utját. Az a törhetetlen magyar szellem, amely Tordát hazánkknak egyik legderekkabb városává tette, csodákat művelhet ezen a klasszikus földön. A már is mutatkozó jelekkel ítélve, olyan városi életet fakaszthat, amilyenre ma csak az gondolhat, aki nem fél, hogy emiatt álmodozónak nevezik.

Kendi Ilona.

— Történelmi korrajz —

Irta és felolvasta: VÉCSEINÉ JANKOVICH LUIZÁ.

. . . . . Egész napi véres tusa után holtra fáradtan dőlt medvebőrös nyugvóhelyére Kendi Gyula.

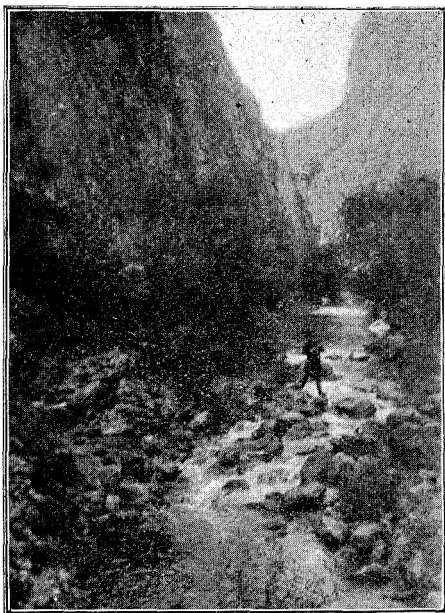
Pihenni akart. Új erőt gyűjteni a következő napra, mikor még elszántabb küzdelemre viszi csapatát, hogy végre-valahára megértessék a mongol csordával, hogy itt, a tordai hasadék előtt nincs mit keresniök. Pusztuljanak már egyszer! Hisz láthatják, hogy az ő embereinek vitézsége, példátlan elszántsága és rettenhetetlen bátorsága nem hogy lankadna a napok multával, hanem ellenkezőleg, csak növekszik.

Ez az aránylag maroknyi nép, mely bevette magát a sziklahasadék védő falai közé, tüneményes sikerrel dacol már hetek óta Bathu khán roppant seregével, a ki majd az esztét veszti dühében, hogy semmikép sem bír velök.

A férfiak a hasadék torkolatát védik, az asszonyok a meredek sziklákról hengerítik alá a sulyos köveket.

A férfiakkal még csak elbánnának valahogy, de hogyan védekezzenek a magasból alá dübörgő éles szikladarabok ellen, mik, ha leérnek, egy-egy felismerhetetlenségig összeroncsolt véres tetem marad a helyén.

A khán tajtékozva, vérben forgó szemekkel jár-kei tábo-

(Részlet a Torda-hasadékból.)

rában. Kancsukával kergeti vissza a gyáva hátrálókat és aki hirt mer hozni neki egy-egy újabb roham sikertelenségéről, az utoljára nyitotta beszédre a száját.

És Kendi Gyula abban a biztos tudatban szenderedik el, hogy rövid idő alatt az ő megpróbáltatásuknak vége lesz. Bathu khán szedett-vedett népe, melyet csak a vad félelem és brutális erőszak fegyelmez, mindenestől elkotródik, ők pedig végre is visszatérhetnek a városba, mely most romhalmaz ugyan, de Isten segedelmével újra felépítik.

És enyhe, színes képek rajzolódnak a már-már félálomban szendergő fiatal vezér szemei elé.

Látja az aranyosmenti tágas kuriát, ahol gondtalan gyermekkorát élte. A virágos, árnyas kertet, ahol szépséges kis huga, Kendi Ilona szokott hajnalhasadtakor sétálgatni és csokorba kötni az általa ültetett harmatos violákat.

Látja a belső házat, ahol a régi nyugodalmasabb időkben özvegyen maradt édes anyja rendelkezett egész házanépe jóvoltáról, gondoskodva soha nem lankadó éberséggel.

Az áldott jó nagyasszony már szebb hazába költözött, hála érte a gondviselő Istennek, aki nem engedte neki megérni azt a rettenetes időt, ami most viharzik át az ország felett.

Huga, az édes, jó leány, itt van a többi asszonynéppel az ő oltalma alatt. Azt meg is védi, ha mindjárt a pokol valamennyi ördögével kellene is szembeszállni érte.

Ezzel a szent elhatározással, amit édes anyja emlékére mindennap megújít magában, aztán el is alszik, mint a játékban kifáradt gyermek. . .

* * *

Másnap hajnalban nagy riadalom verte fel ebből a mély álomból. Hírnökök jöttek-mentek a tágas barlangban, mely a vezér lakása és főhadiszállás is volt egyuttal, akik a diadaltól elfuló hangon jelentették, hogy a félelmes khán csakugyan elkotródott a tordai hasadék elől; nyilván megunt a dolgot és másfelé terelte megtizedelt seregét.

Hisz akad még lerombolni való város, elpusztítani való tanya, lekaszabolni való öreg, megcsonkítani való gyermek és beszenyezni való szüz elég az országban.

Elment tehát, de itt hagyta maga helyett kedves emberét,

Keme kun vitézt, azzal a kikötéssel, hogy ha másképen nem lehet, kiéheztetéssel pusztítsa el a vakmerő fajzatot, mely a végsőig merete őt ingerelni az ellenállásával.

A vezér úgy vette a hirt, mint aki előre látta, hogy ez másképp nem is történhetett. Ennek be kellett következnie. A khán végre csakugyan belátta, hogy itt nincs mit keresnie többé. Elég későn. No de mindegy! Csakhogy egyszer megszabadultak tőle! Hogy itt hagyta maga helyett Kemét? Ugyan! Határoz is az valamit?! Hány ezerrel vannak többen mint ők? Tízezerrel? Itt ugyanannyi félisten küzdött az óriási tulerővel szemben heteken át. Mire a kiéheztetésére kerülve a sor, amivel ijesztgetik őket, Keme vezér is úgy jár majd, mint felfuvalkodott barátja.

Kendi, mint minden igazi nagy ember, optimista volt a végletekig. Egyenes lelkű, gyermeteg szívű, lovagias gondolkozásu, csupa naiv hit és bizalom. És mint minden magas szárnyalásu léleknek, nem volt szeme a földön csuszó hullók számára.

Pedig egy már közeledett. Lassan, észrevétlenül, de feltartóztatlanul: az éhség. Ez a hideg, nyálkás, de szívós szörny, mely alattomosan gyűrűzi körül az áldozatát, hogy az, mire észrevenné, már hatalmában is van.

Vitézséggel győzték eddig a tordai hasadék hősei, de mikor egy reggelen sokkal kisebb adag ételt osztottak szét közöttük a rendesnél, azzal a kijelentéssel, hogy ezentul még ugyabb lesz, mert fogytán az eleség, újat beszerezni pedig az ostromállapotnál fogva nem lehet, a hősök, a félistenek bizony elsápadtak egy kicsit.

Akkor kerültek először szembe azzal az ellenséggel, mely ocsmányabb és könyörtelenebb még a tompaorru, vértől megrészegült tatárnál is.

Napok multával midinkább csökkent a harcikedv és nőtt az elégtelenség. Fegyveres ellenséggel szemben a lehetetlent is megkísérelték, de nehéz megküzdeni az éhséggel, amely éles karmaival a gyomrukat marcangolja és kivetkőzteti őket emberi mivoltukból.

Már Kendi se járt olyan megbizóan a népe között. Félt tőlük. Félt találkozni a tekintetükkel. Nem szerette hallani a szavukat.

Az eleség kiosztással megbizott katonák naponkénti jelen-

téséből tudta, hogy nagyon kevés ideig bírják már ki. Néhány napig mindössze. És mi lesz azután? Erre a kérdésre, mintha sűrű köd ereszkedett volna agyára, már nem találta meg a választ . . .

Ő elől járt az önmegtagadásban, lehető legkevesebbet fogyasztván az eleségből. De ez a példája már nem hatott oly lelkesítően, mint mikor a csaták hevében látták előre rohanni.

A sápadt kísértetek módjára lézengő katonák már erősen zugtak, mikor háttérbe kellett szorulniok a nők és gyermekekre való tekintetből.

Ökölbe szorult a keze, mikor arra gondolt, hogyan vigye ezeket a gyászvívézeket újabb rohamra?

De másképen meg mi lesz velük? Itt fognak elpusztulni valamennyien, mint a csapdába került patkányok? Ők, akik tulcsapongó erejük érzetében szembe kacagták a világ rettegett rémét, Bathu khánt?! Hát mi akkor a bátorság, lelkesedés, hősi önfeláldozás, a szülőföld rajongó szeretete? A kielégített gyomor? Semmi egyéb?! Oh szegyen, szegyen, szegyen!! . . .

* * *

Egy este, mikor a nap már alábukott a tordai hasadék nyugoti nyílása mögött és barna fátyolát kezdte teregetni az éj szelid tündéresszonya a vértől gőzölgő föld fölé, Beke Lőrincz, az egyik előőr, azzal a hírrel járult a vergődő Kendi elé, hogy a Hedsát patak mentén, a keskeny, sziklába vájt uton inbolygó fáklyák világa mellett néhány ember, a kunok táborából ugyancsak igyekezik fölfelé, a barlangerősség irányába.

A vezér értelmetlenül bámult a hirhozóra . . . .

A kunok táborából?! . . . Hogyan lehetséges az?! . . . .
Hogyan juthattak át a hasadék torkolatán, mikor ott kellett hogy legyenek az ő őrt álló katonái . . . .

Beke Lőrincz nem válaszolt . . . .

Lehajtotta fejét . . . .

És Kendi ebből a halgatásból sokkal jobban megértette, mintha hangosan ordították volna a fülébe a szégyenteljes valót: az őrt álló katonák egyszerűen átengedték a kun vezér embereit. . .

Talán segítettek is neki. Össze is cimboráltak velük. Lehet, hogy azok eleséget hoztak magukkal, amivel a kiéhezett nyomorultakat megvendégelték és most hálából végig kalauzolják őket

az idegennek járhatatlan uton, csakhogy minél hamarabb célhoz jussanak.

— Ugy vélem, nagy jó uram, hogy Keme követeket küld, — mondta alázatosan Beke Lőrincz. — Szóba kellene velük állanod. Hátha valami megszivlelhető föltétel mellett egyezkedni lehetne a pogánnyal. A mai porció kiosztásnál már csak . . . .

Kendi végig sem hallgatta a hebegő katonát. Hirtelen felugrott, kisietett a barlangból, és a sziklaparkányon megállva, a mélységbe vetett egy pillantást.

Jönnek, csakugyan jönnek . . . .

Csapatostul törtetnek fölfelé, mint a mesék furcsa alaku szörnyei, hangos, diadalmas lármával, hogy végre is bejuthattak a nekik oly sokáig megközelíthetlen erősségbe, melyet egy láthatatlan, hatalmas kéz az Ő népének oltalmazására alkotott . . .

A zagyva hangokból Kendi magyar szót is hallott kicsendülni. Azok bizonyára magyar foglyok, kiket a kun tolmácsul küldött velük.

Tehát csakugyan békés szándéku követek lesznek. Különb-
ben bevárták volna a titkokat rejtő éjszakát és orozva törtek volna be, mint ahogy ők támadtak orozva rájuk, hogy mire kábultságukból fölocsudtak, nagyon sokan közülök csak a más-világon folytathatták az itt megkezdett álmot.

* * *

A tanácskozásra egybegyült nép feszült figyeléssel leste az előkelő kun harcos szavait, akit Keme az üzenet átadásával bizott meg.

Kisérői félkörben a háta mögött állottak, ő maga egy lé-
péssel közelebb járult a vezér székéhez, izmos barna kezét fegy-
verén nyugtatva, a következő szókat mondá:

— Tiszteletreméltó vitéz! Az én uram, Keme vezér, a nagy Bathu khán barátja, békét izen nektek, általam!

Tudomása van arról, hogy a borzasztó éhhalálnak néztek elébe, ha ő nem könyörül meg rajtatok. Ezért, és mert hősiességtek némileg meghatotta őt, azt eszelte ki, hogy nektek innen békés elvonulást enged a következő feltételek mellett.

Mindenki előbbre tolt. A sok kiéhezett, lesoványodott arc, a mélyen beesett, lázban csillogó szem, így a barlang falába erősített fáklyák vöröses fényétől megvilágítva, szinte kísértetiesen hatott.

Maga a vezér mozdulatlanul ült helyén, mint akiből kiszállott a lélek. Még a szempillája rezzenésével sem jelezte, hogy tudomásul veszi a követ előterjesztését.

Ám az, mint a jól betanult leckét, csak tovább folytatta:

— Keme vezér csak az itt felhalmozott kincsetek árán hajlandó hatalmából kiengedni benneteket. Azért tehát összes ékszereiteket, a drága himes nyergeket, kősöntyüket, ünneplő köntöseiteket, miken sok a gyöngy és más ékitmény, társzekekre rakva, az ő táborába viszitek.

Ah!! . . . A felszabadulás sóhaja tört elő az éhség gyötörte férfiak melléből. A drágaságok . . . Hát persze, hogy oda adják! Mind . . . mind . . . Ha kenyérhez jutnak általa . . . Oh a kenyér! . . . Az áldott, a jó! . . . A tápláló! . . . A kenyér, ami benne van az Ur imájában . . . Amitől piros-mosolygós lesz a gyermek arca, derős pillantású az asszony szeme. A kenyér, amivel végre jól lehet lakni! . . . Ha Keme az ő idehordott kincseikre szomjazott meg, ám vigye. Az övé! Ők viszont kiszabadulnak innen és kezdhetik az életet előlről . . .

Az ajánlatot tehát, szinte mámorosan a boldogságtól, elfogadták.

A követ, amint illik, tudomásul vette beleegyezésüket, aztán gondolkozva nézett körül, végre Kendi Gyulán akadt meg ravas pillantású szeme és újra beszélni kezdett:

Ez azonban nem elég. A holt kincsekkel ő be nem éri. Vannak nektek élő drágaságaitok is és ő azt is megkívánta magának.

Egyszerre csend lett; mély, nyomasztó csend. Mintha valahonnan, egy rejtett üregéből a tágas helyiségnek, jeges szél-roham tört volna elő, ami egyszerre lehűtötte a fölmelegedni kezdő sziveket. Élő kincs? . . . Ez furcsa . . . Mi lesz ebből? . . . Kérdé szorongva a tanácsra hívott férfiak fürkésző pillantása.

— Ide figyeljete! Hat leány, a legszebbek közül való, szüzi testét ékesítse fel, mintha esküvőre menne és legyen holnap este, mielőtt a hold kibukkanna a hegyek mögül, az ő sátora bejáratánál. A hat legszebb leány azok közül, akik itt vannak veleték a tordai hasadékban. Keme vezér ifju vérének lobogásával kívánta meg őket. Nyilakkal, kövekkel sebezni jól tudnak. Most azt is akarja látni, hogy szép szemük nyilai nem

öldöklöbbsék-e? Most azt is akarja tudni, hogy a két gömbölyű karjuk, amivel a sulyos köveket emelték, lágyan ölelni tudnak-e? Szóval Keme a hat legszebb leányt is kívánja váltságul a szabadulástokért. Megmondtam és várom a választ, amit, hogy el ne hamarkodjatok, őszintén kívánom.

Még akart volna valamit mondani a kun, ámde a tiltakozásnak és megbotránkozásnak olyan fergetege zudult egyszerre reá, hogy el kellett hallgatnia.

És most Kendi Gyula is magához tért. Egy nagyot sóhajtott, mintha mázsányi tehertől szabadult volna meg, aztán felállott és villogó szemekkel nézett végig övéin. Ah igen! most már megint rájuk ismert! Ez már megint az ő népe volt! A magyar név tisztességeért, asszonyaik sérhetetlenségeért mindenre elszánt vitéz harcosok. akik ezerszer inkább választják a hősi halált, mint az életet — ilyen áron.

Ehez képest hamar is készen volt a válasszal, amit a régi, érces hangon és a leghatározottabb formában vágott a becstelenn ajánlattal előhozakodó kun szemébe.

— Menj és mondd el küldődnek a mi üzenetünket is! Förtellem és gyalázat, hogy ilyen ajánlatot mert tenni nekünk. Hát azt hiszi-e, hogy az ő fajtájával van dolga?!... Amiért nektek csak muló gyönyörűsége kell az asszony, mi önként az útjába dobjuk ártatlan szüzeinket, hogy kényre-kedvre taposson végig rajtuk, csak hogy mi jól lakhassunk? Ha még eddig nem tanulta meg, hogy a magyarnak szentsége a nő, akit végső lehelletéig oltalmaz, még a tisztességtelen nézéstől is, megtanítjuk reá most. Még nem fogyott ki annyira izmainkból az erő, hogy drágán ne adjuk az életünket. Készüljetez fiuk! Ha az Isten is velünk lesz, a holnapi nap megint olyan csodát lát, amilyent már sokszor látott részünkről!

Ennek a lelkes beszédnek már most meg volt a csodatevő hatása. A rettenetlen bátorság, a martíriuságig fokozott önfeláldozás vágya újra lobbót vetett szemeikben, az őket ért gyalázat feletti düh újra megacélozta elernyedő tagjaikat. A Kendi Gyula serege megint az az elszánt hős kis csapat volt, aki vakon követi vezérért, ha száz halálba vinné is őket...

Ámde a követ csak állt és gondolkozva simogatta a szakállát...

— Nos, mire vársz? — kérdezte türelmetlenül Kendi. Azt hiszem, megértetted, amit az imént mondtam.

— Amit te mondtál, vitéz magyar, meg kellett értenem, — hajolt meg hódolattal a követ, — és beismerem, hogy méltónak találtalak hiedhez. De engedd, hogy ne távozzam addig, amíg a hat legszebb leány válaszát is meg nem hallom. Mert Keme ajánlatához nekik is van szavuk. Sőt, ha jól vesszük, csakis nekik van. Honnan tudjátok ti, hogy ők nem hajlanának-e a szavamra, ha beszélhetnék velök? Azért tisztelettel kérlek benneteket, hívjátok őket ide.

— Itt vagyunk! . . .

Valamennyien rémülten néztek a barlang nyílása felé, melynek keretében Torda és környéke legszebb, legdelibb hat leánya állott . . .

— Vissza, vissza!! — ordított feléjük Kendi olyan rémüléssel a hangjában, mintha tátongó örvény szélén látná őket állani. Ki engedte meg, hogy ide jöjjetek, ahol a férfiak tanácskoznak?!

— Magunktól jöttünk, — mondta szelíden Kendi Ilona és mintha ezüst csillagfény hullott volna a barlang sötét, nyirkos falára, amint társnői élén lassan-lassan előbbre jött . . .

A követ élemedett ember létére is ámulva nézett rájuk és szívében pokoli irigység támadt egyszerre ura iránt; irigyelte Kemét ifjuságáért, deliségeért és zsarnoki hatalmáért, mely előtt hát ilyen virágszál hajlik meg, aminél külömb a mohamedánusok paradicsom kertjében sem nyílik.

— Magunktól jöttünk, édes bátyám, — kezdte újra Ilona, — amin a tanácskozók sorfala között a bátyja elé ért. Eljöttünk pedig azért, hogy közöljük veled elhatározásunkat.

— Miféle határozatot, — kérde magánkívül Kendi. Ki mer itt határozni rajtam kívül?! Veletek és különösen te veled én rendelkezem és mi már kimondottuk, hogy valamennyien elveszünk inkább, minthogy benneteket a pogány kun prédájának vessünk oda.

— És mi mégis megyünk, ahová az Isten küld bennünket — szólta Kendi Ilona a glóriás szentek boldog önfeláldozásával. Igaz, hogy itt te vagy az ur. Te rendelkezel a néppel, amely a véstől ide, a hasadékba menekülve, oltalmadba helyezte magát

A férfiakat viheted is a halál torkába, ahol már nem egyszer voltak és mi is velük. De nincs hatalmadban, hogy elvégezd a csecsemők sorsát, akik még semmiről sem tudnak és semmit sem ismernek az édes anyjuk emlőjén kívül. És azok az emlők kiapadtak, bátyám! . . .

Az anyák éheznek és a kis szájak hiába keresik az Életnek meleg forrását . . . Rettenetes ez! Éjszakákon át nem tudtam nyugodni a panaszos sirásuktól. És gyötrődéseim közben buzgón kértem az én Istenemet, hogy nyújtson nekem módot, hogy segíthessek rajtok. A mód íme, megadatott. Ott künn egy magyar fogoly, a követ kíséretéből elmondta nekünk, hogy mi járatban vannak. Az anyák sírva-kacagva hullottak térdre előttünk és mint a háborodottak rímánkodtak, hogy mentsük meg gyermekeiket.

És mi megnyugtattuk őket . . .

Megigértük nekik, hogy rajtunk nem fog mulni, hogy a kicsikék jóllakjanak . . .

— Tisztában vagy-e hát vele, hogy mi sors vár reátok ottan? — vágott a leány szavába Kendi.

— Tudod-e, hogy . . . Eh, de nem vitatkozni akarok én most veled, hanem egyszerűen megtiltani, hogy ellenszegülj a parancsomnak! Ha az nem használ, az édes anyánk emlékére kérlek, könyörgök! . . .

Kendi Ilona észrevétlenül megtapogatta a finom kis damaskusi tórt, amit keblébe rejtett volt, aztán büszkén emelte föl szép fejét:

— Nézz a szemembe! . . . Nem vagyok-e méltó az anyánk emlékére? A te hugod és vele azok, kik hajlottak kérő szavára, tudják mit kell tenniök, hogy véreik haláluk után is büszkén emlékezhessenek meg róluk. Ne féljete! Lelkünk tisztán, hófehéren fog az Ur zsámolya felé szállani . . .

Aztán a követ felé fordulva, bátor, csengő hangon szólott:

— Menj és mondd meg az uradnak, hogy minden a kívánsága szerint történik: holnap este, mielőtt a hold kibukkanna a hegyek mögül, Kendi Ilona öt leánytársával ott lesz a sátora előtt . . .

A követ mellén keresztbe font karokkal mélyen meghajolt

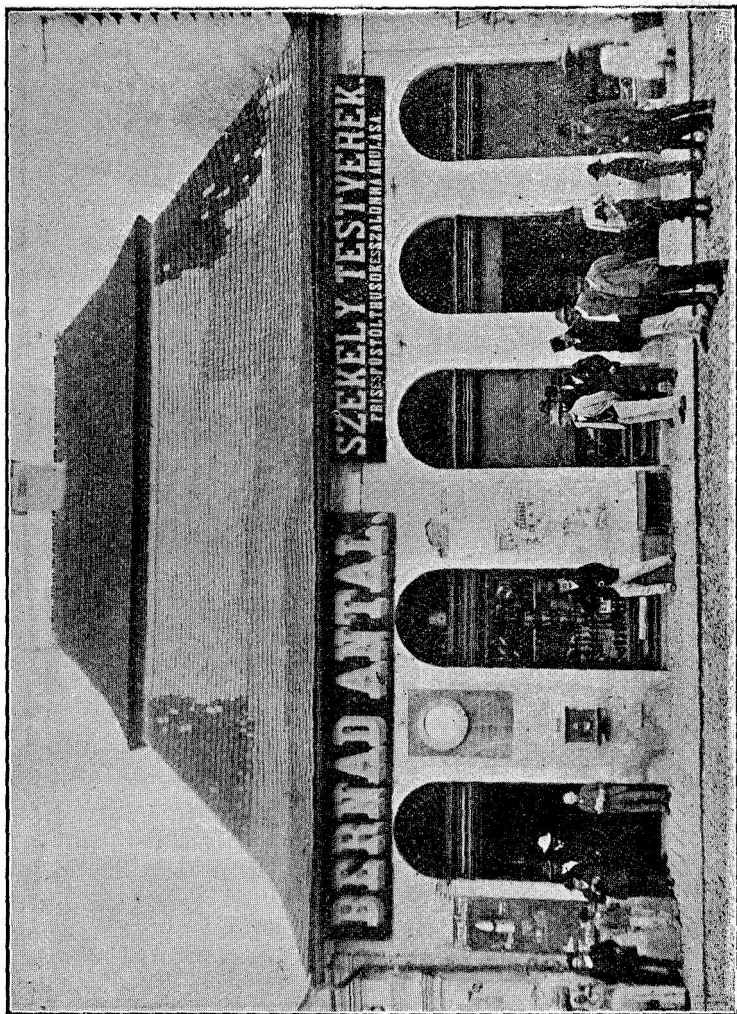
a gyönyörű teremtés előtt; olyan mélyen és alázatosan, ahogyan csak fejedelmi nők előtt szoktak meghajolni . . .

* * *
Ami ezután történt, azt a lelkiismeretes krónikás, nap-sugárba mártott pennával a következőkben örökitette meg:

. . . „ A hat hős leány, a kincsekkel együtt a kun táborhoz közeledett. De midőn Keme megpillantotta Kendi Ilonát, ellenállhatatlan szerelemre gyulladt iránta és aki rabként vezetett elébe, annak rabja lett.

Kendi Ilona megszabta birhatásának feltételeit és a boldog kun vezér nemcsak hogy visszaküldte a hozott kincseket, élelmiszerekkel dusan megpótolva, hanem maga hadseregével együtt kereszténnyé lett. A mongoloktól elvált és a magyarokkal kötött szövetségét Kendi Ilonával való házassággal pecsételte meg. Sőt, hagyomány szerint hozzájárult annak a győzelemnek a kivívásához is, melyet a székelykői várat ostromló Bathu khán felett a vitéz székelyekkel együtt kivívtak.“ . . .

EBBEN A HÁZBAN SZÜLETETT
1794. ÁPRILIS 28.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS
SZÜLETÉSE 100-DIK ÉVFORDULÓJÁRA
EMLEKTÁBLÁVAL MEGJELÖLTE
SZÜLŐVÁROSA.

Ezen emléktábla elhelyezését Torda városa az „Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület“-nek — Tordán, az 1894. évi június 3-án tartott díszközgyűlésével kapcsolatosan fényesen ünnepelte meg.

Jósika Miklós.

(Endrődi Sándortól.)

A halában is száműzöttnek
Új sirja végre honi föld lett.
Bús álma immár nyugalom.
Jelezni ott a honi hálát:
Sodord reá dalom virágát
Bolyongó, kósza fuvalom . . .

A tapsok, melyek néki zengtek,
Hűlő porával elpihentek,
Mással lett: élet, kor, regék;
De bennünk lüktet lelke vágya,
Diadalod az ő munkája,
Teremtő újabb nemzedék.

Míg bontogatod ifju szárnyad:
Nézz vissza rá s tiszteld apádat,
Ki zord időkben érted élt;
Te boldogabb, — talán nagyobb vagy,
De nálunk akkor még dadogtak,
Mikor ő megszólalt s beszélt.

A nagyságot a dicsőséget,
Mely a mienk volt s messze tévedt,
Roi, repkény: nem mutatta más.
Ő süppedt sirok közt borongva,
Költészetével fénybe vonta
Édes hited! Föltámadás!

S porból, romokból, sirkövekből
Egész világot épített föl,
Minőt még nem láttunk soha;
Rég alvó árnyak újra éltek,
Feldübörgött a holt történet
S ajkán búgott a harsona.

Életrajz tört ki romból, árnyból;
Daliák, szűzek hült porából;
Friss rózsák, zengő csalogány . . .
A jövőt űzte multak álmán
Csótáros, délczeg paripáján:
A ragyogó Romantikán.

Regéi színes fátyolában
Uj élet hite zsongott lágyan,
Igaz, ábrándos, mesés!
S e boldog szender gyönyöréhez
Közel volt a való, mely érez,
S mely győz: a bátor ébredés.

Mesék nagyapja, vén regélő!
Mi benned élt, bennünk is élő,
Eleven érzés — hű, igaz:
Hited, küzdelmed, szenvedésed —
Egy meg-meg ujuló történet;
A mi történetünk is az . . .

Uj sirod immár honi föld lett,
A halában is száműzöttnek
Megadva már a nyugalom;
Lágyan befődni csöndes álmod,
Késő hálából tégy virágot
Porló szivére, tört dalom. —

A magyar nőkhöz.

(Bedői Markos Györgynétől.)

Emberbaráti tevékenységek közben, gondolkoztatok-e afölött, vajjon mi lehet az oka annak, hogy dús füvet, acélós buzát, zamatos gyümölcsöt termő szép hazánk földjén — hol még oly kevesen vagyunk, — miért szaporodik folyton a szenvedők, az éhezők száma? Rónáinkról és bérceinkről miért vándorolt már ki idegen világba honfitársainknak milliója és miért követik ezeket oly sokan?

Nos, e lesújtó és nemzetpusztító jelenségeknek egyedüli okai: a munka és

kereset hiányából eredő nélkülözés. Feleletünkre sokan fogják azt válaszolni: hát miért nem dolgoznak az emberek? Az országban a ruházkodás, a házi berendezés, a gazdaságok modern felszerelése, építkezés és az iparnak számos ága munkát és keresetet ad: hát miért nem dolgoznak?

Erre viszont mi azt kérdezzük: vajjon, mikor a magunk és a gyermekek ruházatát, butorainkat, lakás- és konyhafelszerelésünket, egyáltalában ipari szükségleteinket vásároljuk, hányszor fordítottunk arra gondot, hogy a mit vásárolunk hazai munka-e, avagy pedig idegen portéka?

Valljuk be, hogy ezt nem tettük. Ismerjük be azt is, hogy magunk is már annyira hozzászoktunk a bécsi, berlini, párisi, londoni stb. árucikkekhez, hogy ha hazai árucikket kínálunk,

annak ugyan feltűnőnek kell lennie, hogy méltónak találjuk a megtekintésre. Így fejlődött ki nálunk ama szégyenteljes állapot, hogy a kereskedő már tartózkodva kínálja a hazai árut, vagy pedig valamely hangzatos idegen cím alatt adja el, nekünk magyaroknak!

Nézzünk csak körül otthonunkban s állításunkat a tények nyomban igazolják.

Miután pedig ez állításunk kétségbe nem vonható, megérthetjük azt is, hogy miért nem nyújthat az ipar, a keresetek e mérhetlen forrása, iparos honfitársainknak elegendő munkát!

Ipar csak ott fejlődhetik, hol erőforrás azaz kereset van!

Hazai iparunktól ez erőforrás tulnyomó részét éppen mi, nők vontuk el, mert háztartásunk szükségleteinek legnagyobb részét idegen árukból vásároljuk be.

Látva, hogy a hazai ipar fejlődésére nélkülözhetetlen táperőnek elvonása szüli a munkanélküliséget, a nyomort és kivándorlást, akadályozzuk meg ennek továbbterjedését erős akarral és következetes kitartással. Pártoljuk a hazai ipart!

De iparpártolásunk ne szavakban, hanem tettekben nyilvánuljon. Szivleljük meg és vessük gyermekeink lelkébe is az elődök örök igaz intelmét: Amit nekünk a honi ipar nyújthat, azt idegenből venni, hazánk elleni bűn!

Ez elhatározásunkat megvalósíthatjuk céltudatosan és üdvös sikerrel széles e hazában, ha mindnyájan sorakozunk a Magyar Védő Egyesület zászlója körül és lelkesen követjük e hazafias egyesületnek komolyan megfontolt irányát.

Csak az egységes országos szervezetben való tömörülés állíthat áttörhetlen gátat a már nemzetünk életerejét sorvasztó vész elé!

Az ország gazdasági életének pangása, hanyatlása, megemészti a nemzet önállóságát védelmező erőket is, a cselekvés, melyre kérünk, a nemzetfentartó erőket is fogja növelni! Ezt pedig áldozatok árán is növelnünk kell!

Emlékezzünk anyáink fenkölt példaadására, kik mikor a haza szólította őket, habozás nélkül áldozták érte legbecesebb kincsüket, fiaikat.

Vajjon áldozatszámba vehető-e az, ha szükségleteinket első sorban a hazai ipar használható munkájából vásároljuk?

Vajjon áldozat-e az, ha úgy élünk, hogy annak nyomán a nemzeti jóllét növekedhetik?

Vajjon nem tudnók-e mi is belátni azt, hogy ha a kereső munkatért erősítjük, ezzel gyermekeink és az utódok megélhetését fogjuk biztosítani? Áldozat-e ez?

S a nemesítő munka bizonyosan üdvösebb az alamizsnánál, mert az egyén önéreztetése felemelő hatással van, ne osszunk tehát csak alamizsnát, hanem inkább adjunk alkalmat a becsületes munkás megélhetésére! Támogassuk a hazai ipart!

A hazai iparkodás támogatására alakult „Magyar Védő Egyesület” kebelében munkálkodjunk mindnyájan hazánk kulturális és gazdasági fejlődésének és megerősödésének érdekében. S hassunk oda, hogy az ország minden vidékén sürgősen megalakuljanak, — az egyesület alapszabályának 15. §. értelmében, — a vidéki fiókok.

Idegen szomszédaink, kiknek ipari cikkeiért évenként sok száz millióval adózunk, erős társadalmi mozgalmakat indítottak egyedüli kiviteli cikkünknek, nyersterményeink kizárására.

Feleljünk erre öntudatosan, erős védő szervezkedéssel!

Ez egyesülés váltsa valóra Széchenyi István grófnak, a legnagyobb magyarnak jóslatát:

Magyarország nem volt, de lesz!

E jóslatnak be kell teljesedni! . . .

A magyar nők szózatát, az isteni gonviselés sugalta azok lelkébe, kiket a hazaszeretet lelkesített szót emelni a „Magyar Védő Egyesület” érdekében. A magyarnőkhöz intézett lelkes szavak buzdító hatása el nem maradhat, mert a nők támogatni fogják a Védő Egyesület ama törekvését, mely a hazai termékek és alkotások védelmével és az ipar s a kereskedelem fejlesztésével kívánja elősegíteni Magyarország gazdasági érdekeit és a nemzet jóllétét.

A cél megvalósítása iránt tervezett munkában a társadalom minden osztályának hazafias kötelessége részt venni; ha mindannyian megértjük és átérezzük a kor intő szavát, akkor az ország gazdasági fejlődésének biztos alapját társadalmi uton is megépíthetjük a hazai termelés, a magyar ipar és kereskedelem pártolása és fejlesztése által.

Mindehez csak jóindulat, erős akarat és rendületlen hazaszere-
tet szükséges!

A magyarnők szózata legyen szálló ige:

„Támogassuk és pártoljuk mindazt, ami hazai és ne feled-
jük, hogy amit nekünk a honi ipar nyújthat, azt idegenből venni
házánk elleni bűn!

Torda kulturális intézményeiről.

A most felavatott „*Tordai Magyar Közművelődési Ház*“, midőn az eddig létesült kulturális intézmények között helyet foglalt — hálás köszönetet mondunk, a mi kedves vendégünknek, a kolozsvári Egyetem tudós tanára, *Dr. Márki Sándornak* azon nagybecsű történelmi ismertetésért, melyet „*Torda multja*“ című gyönyörű felolvasásával igazán megkapó képekben mutatta be Torda város régi történelmét, közönségünknek!

A mult idők történelmi képeihez kell illeszteniünk a mai helyzet képét is, s a haladásnak biztató reményével vesszük kezünkbe azt a nemrég megjelent kis *Turista-kalauzt*, melyben „*Torda és környéke*“ címen *Pap Domokos* főgimnáziumi tanár (a Kulturház történelmi osztály vezetője) alapos útmutatással ismerteti *Torda*

város mai helyzetét és kulturális viszonyait, melyek a fejlődés fokmérőjét is mutatják.

Mult és jelen összehasonlítása tekintetéből ismer-tetjük néhány olyan intézményünk történetét, melyek je-lentékeny befolyással voltak Torda város nagyarányu fejlődésének.

Ez a város, melynek oly fényes multja van, — az annyiszor átélt rombolás és pusztulás után, ma is arra törekszik, hogy a modern vívmányok haladó korában — bármi áldozattal is — a haladással lépést tarthasson!

E törekvés alkotásai az utóbbi években épült *köz-kórház* a sebészeti intézményével, *az állami főgimná-zium*, *az állami polgári iskolák*, *a villanyvilágítás*, *viz-vezeték* és *az utcák aszfalt gyalogjárói*, mind nagy áldozatokkal járó alkotások.

Az új vegyigyár, *gipsz-*, *mészégető-* és *agyagipar-gyarak*, mindannyi a fejlődés tényezői.

De bemutatunk néhányat olyanokat is, melyeknek létesítése a multból valók és azok fejlődése a haladás-ról tanuskodnak.

* * *

A Tordai Erzsébet Jótékony Nőegylet.

Torda város társadalmi intézményeinek egyik legrégebbike, amely közel 70 éves multa tekint vissza.

Alapítója Gr. Thoroczky Miklósné szül. gr. bethleni Bethlen Johanna, ki az egylet első elnöke is volt.

Alapítása 1844-re, tehát a nagy nemzeti ujjászületés idejére esik, mikor Széchenyi István kezdeményezésére az ország min-den részében casino és más társadalmi egyesületek alakulnak. A szabadságharc idején szünetel működése, az arra következő szomorú napokban, mikor a hazaszeretetet, a nemzeti öntuda-

tot csak titokban lehetett ápolni, fejleszteni, az egyesület a tordai csász. és kir. kerületi biztosságtól további működésre kér engedélyt, mit 1851-ben meg is kap azon szigorú feltétellel, hogy a közpolitikával foglalkoznia nem szabad.

Ugyanezen évben lesz elnöke Kovátsi János 48-as honvéd-őrnagy özvegye, később férjezett Puhl Ignácné szül. Veresi Margittay Károlina, a jótékonyságáról emlékezetes melegszívű honleány, ki 1851-től 1883-ig, tehát 32 éven át volt az egyesület vezetője.

Ezen időszakban, s különösen a 60-as években az egyesület működése szorosan bekapcsolódik az akkor fellendült nemzeti élet vérlüktetésébe. Nem annyira helyi jótékonyság gyakorlása, mint a nemzeti öntudat ébrentartása lesz hivatása, amit az akkori viszonyok önként is hozták magukkal. És éppen abban rejlik az egyesület kulturális hivatásának fontossága.

1883-ban Dr. Domokos Antalné lesz az egyesület elnöke. A változott közállapotokkal az egyesület működésének jellege is változik, s ma már csupán, mint a szegényekkel jótékonyságot gyakorló egyesület tölti be hivatását.

1896-ban dicső emlékű Erzsébet királynénk tragikus halála után veszi fel az Erzsébet nevet.

1902-től 1908-ig Csongvay Domokosné szül. kisjókai Ágoston Irma áll élén, azóta pedig gróf Bethlen Sándorné szül. gróf Bethlen Mária, ki mint a nagylelkű alapítónak méltó utódja, rövid idő alatt naggyá s csekély működési körében is a város nélkülözhetetlen kulturális tényezőjévé emelte ezen intézményt.

Az egyesület ma, miután a volt Torda városi árvaházegyesület vagyonát is átvette kezelés végett, mintegy 50,000 korona törzsvagyonnal rendelkezik és évente 3500—4000 koronát fordít szegények és árvák segélyezésére.

Számottevőbb alapítványokkal járultak ezen összeghez Puhl Ignácné volt elnök, Lázár Mendel Simonné és özv. Gombos Lászlóné, és évről-évre hozzájárul a segélyezésekhez Torda város nemes közönsége.

Egyesült Kisegítő és Takarékpénztár Részvénytársaság, Torda.

Alapított 1866. augusztus 28-án. Működését 1866. október 4-én kezdte meg.

Az intézet Erdély legrégebb pénzintézetei közé tartozik.

Első összesített mérlege szerint 1867. december 31-én összes vagyona és betétei 12,310 frt 22 krt tettek ki. Egyesült az 1872-ben alapított Tordai takarékpénztár r. t.-gal és magába olvasztotta az 1878-ban alakult Tordai Népbank szövetkezetet.

Az Osztrák-Magyar Bank mellékhelye.

Fiókjai Alsójárában és Tordaturban vannak.

Saját tőkái 1.146,000 korona. Betétei 4 milliót tesznek ki.

Városunk és vármegyénk ipari, kulturintézményeinek létesítésénél mindig támogatólag lépett fel s évente a jótékonyági intézményekre nagyobb összegeket áldoz.

A történelmi beccsel bíró alakulási jegyzőkönyvének másolata: „Jegyzőkönyv. A nemes Torda városában megalakult „Kisegítő pénztár egyesület“ 1866. augusztus 26-án korelnök Székely Elek előlülése és az alkalommal felkért tollnok K. Nagy Imre tollvitele mellett tartott gyűlésének. Jelen lévén: Puhl Ignác, Harmath Kristóf, Rigó Frigyes, Szentpéteri Ns. János, Szentpéteri Antal, Hátskuj Márton, Wolf Gábor, Velits György, Lengyel Ádám, Bogdánfi Dániel, Finta Miklós, Fekete Ferencz, Horváthy József és Szentkirályi Lajos alapító tagok. Tárgyak: 1. A kor szellemének helyesen lett felfogásával azon nyomasztó körülmények enyhítésére, melyek e haza népein oly igen nehezülnek, s azok között a pénzforgalom hiánya miatt, az e város polgárai jobbléte eszközölhetésiért egy kisegítő pénztár felállítása igényeltetvén, az ez érdekbén még mult 1865. mártius 7-én e gyűlés tagjai, mint alapító tagoknak szövetkezése s költsönös kötelezettsége folytán a társulat alakulhatására a közigazgatási rendtartás szerint szükségelt engedély kieszközlésével Székely Elek aa lévén megbizva. Tisztelt aa mint egyszersmint a gyűlés korelnöke a gyűlést üdvözölve, azon hő óhajátását fejezi ki, vajha a gondviselés az egyesület tagjait e kítüzött pályán is nemes erélylyel és kitartással áldaná meg, hogy az alapjában amily nemes,

eredményében oly üdvös hatást mutathasson fel. Egyszersmind tudatandó a gyűléssel, miszerint az erdélyi kir. főkörmányszék 1865. október hó 13-ról 24565 szám alatt kelt határozatával e társulatnak fölterjesztett alapszabályait helyben hagyni és megerősíteni méltóztatott. Felolvastatja az alapszabályokat és az azt megerősítő kir. Főkörmányszéki magos rendeletet. Gyűlés hódoló tisztelettel fogadja a kir. Főkörmányszék megerősítő határozatát, egyuttal az alapszabályokat a megerősítő határozattal együtt jegyzőkönyvbe igtatni, valamint az eredetit levéltárba helyezni és megőrizni határozza, korelnök Székely Elek aa-nak pedig ezügybeni eljárásáért nyilvános köszönetet szavaz.“

* * *

Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár Részvénytársaság.

A Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár Részvénytársaságot 1891. évben alapították néhai gróf Bethlen Géza vármegyénk volt akkori főispánja, Sándor János volt akkori alispánja, jelenlegi m. kir. belügyminiszter, Dr. Horváth Miklós vármegyénk jelenlegi alispánja, néhai gróf Bethlen Bálint, Mézsaáros István felvinci főszolgabíró és néhai Velits Ödön Torda város volt akkori polgármestere, aki egyúttal a takarékpénztár vezérigazgatói teendőit is ellátta.

A takarékpénztár létesítésével, annak alapítói a vármegye közgazdasági életére kiható üdvös intézményt alkottak. Az alapítókat első sorban azon kifejezetten humánus cél vezette, hogy városunkban és vármegyénk területén az eladdig uralkodott, néha tulmagas kölcsönkamatlábát a takarékpénztár előljáró példája által jótékonyan mérsékelje, továbbá, hogy egyesítsék az intézet vezetőségében nemcsak városunk, hanem egyúttal vármegyénk mindazon tekintélyesebb egyéniségét, kik úgy a közgazdasági, mint a társadalmi téren vezérszerepet vinni hivatva vannak. Ezek kezébe óhajtották megnyugvással letenni annak a várnak kulcsát, melyek megépítendőök voltak, hogy az évek során szilárd erődítménnyé emelkedve, mindenkor biztos men-

helye legyen e város és a megye közönségének, egyúttal pedig dacolni tudjon a pénzintézeti életben is — sajnos — oly gyakori viharokkal. Végül pedig kívánták egy modern szellemben vezetett, modern eszközökkel dolgozó s a korral haladó pénzintézet létezését, ismervén e tényezők jelentőségét, mintegy bebizonyítandók, hogy mindez nemcsak a nagy intézetek kiváltsága, hanem megfelelő formában, szűkebb határok között mozgó pénzintézetnél is megvalósítható.

A takarékpénztár, amelyet annak idején 200,000 korona részvénytőkével alapítottak, most már egy millió koronát meghaladó saját tőkével rendelkezik s így a tekintélyesebb vidéki takarékpénztárak sorába emelkedett. A takarékpénztárnak vármegyénk területén három fiókinézete működik, u. m. Felvincen, Gyéresen és Mezőméhesen, azonkívül részes a Topánfalvi takarékpénztár részvénytársaság, valamint az Aranyosszéki takarékpénztár r. t. Kövend, megalapításában. A Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár a rendelkezésre álló eszközökhöz mérten több ipari vállalkozás létesítését segítette elő s általában jelentékeny közgazdasági tevékenységet fejt ki.

* * *

Aranyosgyéresi Agyagipar Részvénytársaság, Aranyosgyéres.

Alapított 1908. évben 210,000 korona alaptőkével.

Alapítói: Gr. Bethlen Bálint, Torda-Aranyos vármegye volt főispánja, Egyesült Kisegítő és Takarékpénztár Részvénytársaság, Erdélyi Elemér főszolgabíró, Incze Lipót okl. mérnök, Nagyvárad, Király József építész, Lázár M. Simon földbirtokos, gyáros, Dr. Popescu György ügyvéd, Smiel Dávid vállalkozó, Szenes Károly fakereskedő, Dr. Szenkovits Aurél ügyvéd, Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár Részvénytársaság, Dr. Vertán Endre orsz. gyűl. képviselő, Zeyk Albert, földbirtokos.

Üzembe jött az 1909. évben.

100 H. P. gőzgép, 16 kamrás körkemencéje van.

Munkásai száma 80—100.

Gyárt közönséges fali téglát, vizálló kongó téglát, kémény, kut, padló, mennyezet, traverz téglát, francia, hodfarku, szalag, gerinc és szellőztető cserepet, alagsöveket.

Évi termelése 4 millió darab.

Gyártmányai kiválósága folytán nagy keresletnek örvendenek.

Közművelődési házunkban gyártmányaiból egy kis gyűjtemény van állandóan kiállítva.

* * *

Tordai gipsz- és műtrágyaipár részvénytársaság Torda.

Torda város már századok óta ismeretes azon kincsekről, amelyeket az alkotó természet a vidékére pazar kézzel elhintett. A várostól alig $\frac{1}{2}$ órányira tátong a tordai hasadék. Még közelebb a városhoz nyílik a ma is művelt sóbánya szájadéka. Ennek szomszédságában vannak a sóstavak, a rómaiak által nyitott, de idővel vízzel megtelt 40—50 méter mély üregek.

A tordai fészkekből első minőségű gipszet bányásznak.

Azt kell az alatt érteni, hogy a kémikus azt mondja reá, hogy a kibányászott anyag vegyileg tiszta. A technikus pedig azal jelzi a kiválóságát, hogy: alabástrom gipsz!

Régóta ismerték a tordaiak az ő gipsz-köviket. Sőt egyes iparosaik kedvtelésből apró alakokat is faragtak a nyers kőből. De hogy nagyban iparilag értékesítsék ez a kiváló nyersanyag, arra egy élelmességéről híres kolozsvári vállalkozóra, Smiel Dávidra volt szükség.

Ő toborzott össze 1902-ben Torda, Kolozsvár és Budapest polgárai közül néhányat arra, hogy a 350,000 koronányi részvénytöke összejöjjön. A részvénytársaság 160 drb. törzsrészvényt és 540 drb. elsőbbségi részvényt (à 500 K) bocsátott ki, amely mind és azonnal el is kelt, mert a szakértők a nyersanyagot nem csupán minőségre nézve találták elsőrendűnek, hanem mennyiségét is olyannak mondták, hogy évszázadokig elláthat az egy hatalmas méretű gyárat!

Igy csakhamar megépült Tordán a gipszgyár, amelynek összes berendezését magyar fej tervezte és magyar munkások kezei csinálták, kezdve a téglákon és végezve a budapesti Röckféle gépgyár hatalmas zuzó, pörkölő, szítáló és töltőgépein.

A gyár úgy van berendezve, hogy nappali 12 órás üzem alatt, évente (15.000,000) tizenöt millió kilogramm gipszet készít. A gyártott gipsz ismét különféle lehet, ugymint : alabástrom, szobrász, modell, stukkatur és trágyagipsz.

Egész Magyarország évenként és átlagban 2000 vagon (tehát 200,000 métermázsa, vagyis 20.000,000 klgr.) 20 millió kilogramm gipszet használ föl. Így maga a tordai gyár a szükséglet $\frac{3}{4}$ részét el bírná ma látni 12 órás (nappali) üzemmel. Hazánkban azonban 6 gyár készít gipszet. De mégis és annak dacára, hogy az egész szükséglet 6 felé oszlik, a tordai gyárat megbecsülik a fogyasztók, mert évente 700 vagon (7.000,000 kilogramm) gipszet innen szereznek be.

Mindez azonban kevés a sokkal többre berendezett gyárnak! Ezért kivitel után nézett. És ma már büszkén mondhatja, hogy a Balkán államokba, sőt Németországba is szállítja elsőrendű készítményeit. Berlingen kívül tehát Konstantinápoly, Belgrád, Várna, Szófia, Krajova, Ruszesuk stb., üzleti körébe tartoznak, amely helyekre évente 100 waggónál (1.000,000) vagyis egy millió kilogrammnál többet exportál.

Reklám nélkül is el kell érnie a részvénytársaságnak azt, amire törekszik. Ki kell szorítania minden hasonló iparterméket széles e hazából, csak úgy, mint ahogy az 1906. őszén tartott tordai kiállításon a saját anyagából fölépített és saját anyagából kiállított, műtárgyakkal és szobrokkal berendezett pavilonjával méltán nyerte el a legnagyobb és legőszintébb elismerése mellett a legelső díjat is.

Mendel Sörfőződe és Kereskedelmi Részvénytársaság, Torda.

Husz év előtt Tordán Mendel Lázár és Fiai cég alatt egy szerény, méreteiben igen kicsiny gyár alakult arra, hogy az akkor mindinkább növekedő sörszükségletet legalább Torda és vidéke részére kielégítse s ezzel az akkor bejött osztrák söröket kiszorítsa. A vállalkozás vasszorgalmat, kitartó munkásságot követelt és sok nehézséggel kellett megküzdjön. És hogy megküzdött, még pedig sikeresen, mutatja az a fényes eredmény, hogy míg a gyár alapításakor az évi termelés csupán 5000 hektoliter volt, addig az elmúlt évben már a 40,000 hektolitert megközelítette.

1908. évben a cég részvénytársasággá alakult át olyképen, hogy az összes részvényeket saját birtokában tartotta meg. Ettől az időtől kezdve üzleti vállalatait szélesebb alapokra fektette és az elmúlt évben egy minden ízében modern, a technika összes vívmányaival felszerelt új sörgyárat létesített, mely évenként 200 ezer hektoliter sört képes termelni. A kis épületeket hatalmas monumentális épületek váltották fel, hol 120 állandó munkás talál kenyérre s szorgoskodik azon, hogy a nagyközönség legkényesebb igényeit is kielégítse. És hogy ezt sikerült elérni, logjobban bizonyítja az, hogy sörgyártmánya ma már egész Erdélyben általános közkedveltségnek örvend.

A Mendel Sörfőződe és Kereskedelmi Részvénytársaság vármegyénk egyik legnagyobb vállalata, kinek vármegyénk közgazdasági életében igen fontos szerep jut s hivatva van arra, hogy Erdély egyik legfontosabb kereskedelmi tényezőjévé váljék.

* * *

Király József építőmester nevezetesebb építései s általa létesített ipari vállalatok.

A cég 20 éve áll fenn, középítései: Az ótordai templomtorony, a tordai sebészeti közkórház, a „Báthory-féle fejedelmi curia“ restaurálása, Mendel-féle sörgyár, a Solvay-féle tordai

szódagyár és számtalan nagyobb és kisebb építkezés helyben és messze vidéken.

Általa létesült és megalkotója volt az alábbi ipartelepeknek: a tordai mészegető és kőszállító iparvasut, circa 12 km. hossz. 0·76 mtr. nyomtávu pályával és kőzúzdával; a tordai téglagyár, évi 3 millió téglagyártási képességgel, társtulajdonosa a „Lunkai quarz andesit“ kőbányának, ahonnan a közeli városok kocka és asphalt járda szegélyköveiket beszerzik. Most pedig gőzmosót állít fel.

A cég jó hírnévnek örvend s már is jelentékeny vállalatai vannak.

* * *

Némethy József butorgyára, Torda.

A céget 1881. évben alapította Némethy József, igen szerény anyagi körülmények között, de annál nagyobb ambícióval és munkakedvvel. Az első években az üzlet kicsinyben, 1—2 embert foglalkoztatott, de a folyton fokozódó kereslet az 5—6-ik évben annyira fejlesztette az üzletet, hogy 8—10 ember állandó alkalmazása vált szükségessé.

1910. évben határozta el magát a cég tulajdonosa, hogy műhelyét modern gépekkel felszerelje, ami annál inkább is szükséges volt, mert a folyton fokozódó keresletnek másképp nem tudott volna megfelelni.

Jelenleg az ipartelep 8 drb. modern famegmunkáló géppel van felszerelve, melyet 6 drb. összesen 28 lóerős villamos motor hajt. —

A segéd munkások száma 30—35. A céget id. Némethy József elhunytával fia, ifj. Némethy József vette át, ki az üzletet 12 év óta vezeti.

A cég foglalkozik az asztalosipar körébe vágó mindenemű munkákkal, különös sulyt helyez azonban a belső butor berendezésre, melyből 40—50 szoba berendezést azonnali szállításra készen raktáron tart.

Külön kárpitos- és mázoló-műhelyei vannak, hol a butor berendezéshez szükséges kárpitos és diszitő munkákat készíti.

Raktárában megtalálható minden berendezési tárgy, függönyök és szőnyegek, tükrök, képek stb., ami egy lakás berendezéséhez szükséges és amelyeket a cég első kézből magyar gyárakból szerez be.

Ujabbban teljes templom- és iskolaberendezéseket is szállított, valamint a Közművelődési Ház belső berendezését is a cég készítette.

Elismeréssel kell adóznunk a cégnek azon működése miatt, hogy gyártmányaival az ezelőtt 15—20 évvel ugyszólván kizárólag Ausztriából és a külföldről beáramló butor berendezési tárgyakat szolid, megbízható és versenyképes munkájával kiszorította s ezáltal városunkban ezen iparágat ezen nivóra emelte.

A Tordán tartott országgyűlésekről.

(1208—1759-ig.)

Br. Orbán Balázs után közli Harmath Domokos.

A történelmi nevezetességü tordai fejedelmi curiának helyreállításával létesített *Kulturház* felavatási ünnepélye alkalmából meg kell emlékeznünk arról is, hogy ez a régi épület szoros összefüggésben állott a *Tordán tartott országgyűlésekkel*.

E ház volt az uralkodó fejedelmek találkozási és tartózkodási helye; itt tanácskoztak, itt értekeztek az országgyűlések alkalmával s mindannyiszor innen mentek fényes kísérettel és az ország nagyaival a tordai *piaci templomba*, vagy a *Keresztesmezőre* hirdetett és hadisátrak alatt megtartott országgyűlésekre.

Eddigi feljegyzések szerint 127 ilyen országgyűlés tartatott Tordán 1288-tól 1797-ig.

1288. június 8-án *László* király személyesen jelen volt és innen Erdély hadait is felvéve, a *kunokat* egészen a tatárok földjéig elűzte.

A következő országgyűlésekből megemlékezünk néhányról, melyeknek határozatai különösen Tordára vonatkoznak, vagy Torda és környékére különös fontossággal bírtak.

Igy nevezetesen 1301. április 3-án tartott országgyűlésből *László* vajda biztosokat küldött ki, hogy az aradi *Perjel és Torda közt* — *Egyházfalvára vonatkozó határvillongást*, a helyszínén intézzék el.

1445. december 28-án *Hunyadi János* jelenlétében a tordai nemesek gyűlése alkalmával mondottak ítéletet *Szilvási István* perében.

1456-ban *Hunyadi János* a tordai országgyűlésből vezeti Erdély hadait *Belgrádhhoz*.

1466. október 3-án *Mátyás* király jelenlétében tartottak országgyűlést, melyen a *pártütők* megátalkodottjai felett ítéleztek.

1542-ben a Keresztesmezőn tartott országgyűlésen kimondták Erdély fejedelemség megalapítását. (Ezen országgyűlés jelenete van megőrkítve a vármegyeház tanácskozási termében lévő Krisch Aladár-festményen.)

1544. április 24-én az erdélyi három nemzet véd- és dacszövetségre lép.

1545. április 21-én, *Izabella és János Zsigmond* jelenlétében, a reformáció hallgatagon elismertetett.

1550. június 22. Az egész országra *egyenlő súly- és hossz-mérték* állapított meg. — Vásárbírák szerveztettek; az elővásár eltíltatott. — Szüretről és szabad borkereskedésről törvényt alkottak.

Eltiltották, *hogy az egyik vallásfelekezet a másikat háborgassa.*

1552. június havában a Rendek kimondták, hogy rosszabbul vannak, mint a *török alatt*, — s a táborba való szállást csak *Castaldó* fenyegetésére határozták el; de a Keresztesmezőre szállt hadak nem a török ellen harcoltak, hanem a *Kolozsvárt* bombázó és *Fejérvárt, Szebent* felduló német hadakat verték szét.

1557. június 1—10-én *Erdély fejedelemségét visszaállították* s Bebek kormányzóságát elutasítván, a *vallásszabadságot újból törvénybe iktatták.*

1561. április 11-én János Zsigmond tart Tordán országgyűlést, melyen amnestiát hirdetett a megtérőknek.

1564. január 4-én szabályozták a két protestáns felekezet ügyét, s mivel kiegyezés létesíthető nem volt, kimondták, hogy úgy a *lutheránusok*, mint a *kálvinhitűek* teljes vallásszabadságot élvezzenek.

1572. május 25-én *Báthory István* hívott össze országgyűlést Tordára, mely a Dávid Ferenc tanát tulhaladó ujítókat a fejedelem által feleletre vonandóknak mondotta ki, *az országgyűlésről elmaradókra büntetést szabott.*

1573. május 24—28-án a négy bevett vallás szabad gyakorlatát biztosították.

1577. április 21—26-án a moldvai zavarok miatt elrendelték, hogy a *hadak* készenlétben legyenek.

Az unitáriusok zsinattartási jogát Kolozsvárra és Tordára szorították.

A református püspöknek Háromszék unitáriusait alá rendelték.

A jezsuiták tulkapásait megtiltották.

A gyors igazságszolgáltatás iránt intézkedtek.

1579. április 24-én a beteg *Dávid Ferencet* a Tordán tartott országgyűlésre kényszerítették.

1579. október 21—24-én a jezsuitákat kizárólag csak tanításra szorították.

Az oláhoknak püspökválasztást engedtek.

1585. szeptember 19—24-én tartott országgyűlésből *Giczy* kormányzó eltiltotta a *lovak* és *aranypénzek* kivételét, s eltiltották a *velencei áruk* (cifraságok) behozatalát.

1598. augusztus 29-én Tordán az ország rendei az *Oppelnből* visszazökött *Báthory Zsigmondot* ismét fejedelemmé választották, miután az alkotmányra az esküt, neje jelenlétében, letette és a feltételeket elfogadta.

E feltételek közt volt a többek közt az is, hogy a *fejedelem szabadválasztását* fentartja, jezsuitákat ezután csak Kolozsvárt tür meg és *idegeneket* hivatalba nem tesz.

A tordai országgyűlések 1598—1697-ig csaknem egy százon át szüneteltek.

Ezalatt *Tordát* Mihály vajda és Bástá felégették és elpusztították, lakóit több alkalommal kifosztván és kizsarolván, halomra gyilkolták! Minek következtében az országgyűlések e században *Fejérvárt*, *Kolozsvárt* és *Marosvásárhelyen* tartattak; csak a XVII-ik század második feléből birunk tudomással a további országgyűlésekről.

1659. augusztus 20—30-án *Barcsay Ákos* fejedelem tartott a *Keresztesmezőn tábort* országgyűlést az Erdély visszafoglalására megindult *Rákóczi* ellen.

Ekkor augusztus 19-én kimérték a tábor helyét, 20-án *Zólyomi Miklós* sátorába gyűltek, itt volt a tatár rabságból kiváltott *Kemény János* is.

Itt *Rákóczi* követeit visszautasították és a *portához való hűséget kimondották*; — a török sarc iránt intézkedtek.

Mühne havasföldi vajda követivel tanácskoztak a *tordai pusztá várban a kötendő szövetség* felett, amidőn jött a hír, hogy *Rákóczi* hadai Kolozsvár alatt vannak, mire *Barcsay* felszedte sátrait és *Tordáról Dévára* s onnan *Temesvárra* menekült.

1697. június 20-tól július 7-éig tartott országgyűlésen *Bethlen Miklós* ügye is tárgyalatott; — a *donátiok productioja* végbevitetett. A katonai raktárakba adandó 40,000 köből buzáért az executio elrendeltetett, e teher alá az egyházi nemesek is bevonattak. Kimondatott, hogy a vecturát a vármegyék egymásnak átadva, folytassák és hogy minden kaputól egy ökör adassék a hadi szükségletre.

Ez volt Tordán az utolsó előtti országgyűlés, mert ezt követőleg a *Rákóczi szabadságharc* alatt csak két országgyűlés tartatott Erdélyben: a *II. Rákóczi Ferencet* fejedelemmé választó *fejérvári* és 1707. április 5-én *Marosvásárhelyt* a fejedelem fényes beiktatásával foglalkozó országgyűlés.

A Rákóczi szabadságharc elnyomása után a további erdélyi országgyűlések székhelyéül Nagyszében — a reakciónak már akkor állandó fészke — szolgált.

De azok az országgyűlések az osztrák katonaság végnélküli zsarolásait eredményezték; a feljajdulások panaszhangjai süket fülekre tatáltak, mert az erdélyi fejedelemség letűntével a magyar nyelv is kiszorított nemcsak a hivatalos közélet, hanem a társadalmi élet teréről is.

Idegen lett a magyar nyelv, a saját hazájában!

Torda város színmagyarsága már csak nagy multjának fényén merenghetett!

Ötven év multán még egyszer 1759-ben a Szebenben megkezdett *hongyülést* a Torda melletti *keresztesmezei táborban folytatták*, ahol törvényalkotás helyett védelmi háborúra készültek s tettek intézkedéseket. — És mintha e hely emlékei valóban felvillanyozták volna a magyar nemzetet — (írja báró Orbán Balázs) — „*ismét őseréjének és hősiességének egész nagyságában tünt fel, s megvédte tengernyi vére ontásával a trónt Európa coalitiojával szemben. Lovagiasan járt el, a pártfogását esdő nővel — (Mária Theresia) — szemben; de hogy erélyesen járt-e el, s hazája érdekét nem téveszté-e el szemei elől? — az más elbírálás alá tartozik!*“

A mai nemzedék büszkén tekinthet vissza Torda multjára, mert a magyar nemzet történelméből nagy események emlékei fűződnek e város történetéhez!

TARTALOM.

	Lapoldal.
Cimlap, a fejedelmi palota épületének restaurált képével	1
Előszó	3
A „Tordai Magyar Közművelődési Ház“ felavatási ünnepély programja	4
Prolog, <i>Boross Elektől</i>	6
Elnöki megnyitó, <i>Dr. Szenkovits Aurél</i> , a Kulturház ig. vál. elnökétől	9
Üdvözlő beszéd, <i>Dobieczki Sándor</i> , a „Magyar Védő Egyesület“ elnökétől	11
A „Közművelődési Ház“ létesítéséről, <i>Harmath Domokos</i> , Kulturház igazgatójának jelentése	16
„A tordai Magyar Közművelődési Ház épülete“, <i>Lux Kálmán</i> jelentése	24
Felavatási ünnepi beszéd, <i>Dr. Vertán Endrétől</i>	28
„Torda multja“, <i>Dr. Márki Sándortól</i> , — a Rákóczi zászló és cimere képével	32
„Kendi Ilona“, történelmi korrajz, <i>Vécsiené Jankovich Luiza</i>	39
„Br. Jósika Miklós“, költemény, <i>Endródi Sándortól</i> (képpel)	50
A „Magyar nőkhöz“, <i>Bedői Markos Györgynétől</i>	51
Tordai közigazgatási és kulturális intézmények	64
A „Tordai országgyűlésekről“, <i>Br. Orbán Balázs</i> után közli. <i>Harmath Domokos</i>	65

NYOMATOTT
CSÁKAI PÉTER KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
TORDA, 1913.